

Tanzimat Sonrası Evkâf-ı Müstesna ¹**Kemalettin KOÇ**

Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
kkoc@ksu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6632-9501>

Öz

Osmanlı Devleti'nde XIX yy'da yenileşme hareketi başlamadan evvel, vakıf araziler kendi mütevellileri tarafından idare edilmekteydi. Tımar, zeamet ve mukataat gibi toprakların çoğunluğunun tâşir, ferağ ve intikalâtı ise sahib-i arz tarafından yürütülmekteydi. Evkaf Nezâreti'nin kurulmasından sonra, sayıları sekiz adet olan Eizze-i Kiram ve Guzat-ı İzam vakıfları idarî ve vergi muafiyeti bakımından istisna tutulmuştur. Tanzimat'ın başlamasıyla birlikte, bütün arazinin ve hatta selâtin-i izam denilen padişah vakıf arazilerinin, mîrî yani devlet hazinesi tarafından tâşir edilerek bedellerinin ashabına ödenmesi kararı alınmıştır. Fakat bu karardan, Eizze-i Kiram ve Guzat-ı İzam vakıfları istisna edilmiştir. Bu vakıfların sayıları sonradan yeni eklemelerle on dörde çıkarılmış, ardından tekrar sekize indirilmiştir. Ancak sonradan bazı vakıflara yeniden müstesna statüsü verilerek sayıları artırılmıştır. Bunların yanında bir dönem, İmâm-ı Âzam Vakfı ile Zeynelâbidîn Zâviyesi'nin de müstesna tutulduğu görülmektedir. En son olarak da II. Meşrutiyet'ten sonra, istisna tutulan vakıfların sayısı yeniden sekize düşürülmüştür. Bunun yanında, Enbiya-yı izam vakıfları ile İcâre-i vâhideli çiftlikât-ı mevkûfe de Hazine-i Evkaf tarafından idare edilen istisna vakıflardandır. Bu vakıflar ile Evkâf-ı Müstesnanın istisnaiyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Evkâf-ı Müstesna, Eizze-i Kiram, Guzat-ı İzam.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 31.03.2020 / 14.07.2020

Künye Bilgisi: Koç, K. (2020). *Tanzimat Sonrası Evkâf-ı Müstesna*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (2), 1164-1197. DOI: 10.33437/ksusbd.712036

Evkâf-ı Müstesna After Tanzimat

Abstract

Before the innovation started in the Ottoman State, the foundation lands were managed by their trustees. Most of the land such as tımar, zeamet and mukataat were taxed, waived, and transported by the landowner. After the establishment of the Evkaf Supervision, the eight Eizze-i Kiram and Guzat-ı İzam foundations were excluded olur mu)in terms of administrative and tax exemption. With the start of Tanzimat, it was decided to pay all the lands, including the lands belonging to the sultan foundation called Selâtin-i İzam, to be paid by the state treasury to the companions. But, Eizze-i Kiram and Guzat-ı İzam foundations were exempted from this decision. Next, the numbers of these foundations were increased to fourteen with new additions, and then reduced to eight again. However, some foundations were again given their exceptional status and their numbers were increased. Besides, it was seen that the İmam-i Âzam Foundation and Zeynelâbidîn Zaviye were exempted for a period. Finally, after the II. Meşrutiyet, the number of foundations exempted was reduced to eight again. In addition, Enbiya-i izam foundations and İcâre-i vâhideli Çiftlikât-ı mevkûfe were also exempted foundations managed by Hazine-i Evkaf. These foundations and Evkâf-ı Müstesna exemption were removed in the first years of the Republic of Turkey.

Keywords: Tanzimat, Evkâf-ı Müstesna, Eizze-i Kiram, Guzat-ı İzam.

Giriş

Osmanlı padişahları, devletin ilk kuruluş yıllarından beri önemli başarılar gösteren askerî kumandanlara, vezirlere, önde gelen ulemâya, tekke ve zâviye şeyhlerine fethedilen topraklardan bir kısmını mülk olarak vermişlerdir. Bilhassa ilk devirlerden itibaren bu yolla yapılan temlikler² zamanla çoğalmıştır. Fâtih Sultan Mehmed döneminde devletin merkezileşme temayülü sebebiyle bu tür mülk ve ayrıca vakıf haline getirilmiş topraklardan özellikle ne zaman vakıf yapıldığı bilinmeyen ve temlik-vakıf yapılan kişiyle bağı kurulamayanlar tımar arazisi haline dönüştürülmüştür. Bu uygulama daha sonra sosyal tepkiyle karşılaşınca, II. Bayezid, arazilerin bir bölümünü eski sahiplerine iade etmiştir. Bizim konumuzun bir kısmı işte bu şekilde fetihle yararlık gösteren gazilere

² Temlik: Devlete hizmet karşılığı mülk olarak verilen arazi.

temlik edilen araziler ve onlar üzerinde kurulan vakıflardır (Kenanoğlu, 2006: 541). Diğer kısmı ise ulema ve tasavvuf büyükleri tarafından ve onlar adına kurulmuş vakıflardır. 1826'da Evkaf Nezâreti'nin kurulmasından sonra, vakıflar yeniden düzenlenmiş, müstesna evkaf sayısı sekiz adet olarak belirlenmiştir.

Tanzimat'tan önce Osmanlı topraklarında pek çok vakıf bulunmaktaydı. Önceki devletlerden Osmanlı'ya geçmiş olan evkâf-ı kadîme yanında cami, tekke, medrese gibi hayır müesseseleri ve Müslümanların faydasına kurulan çeşitli vakıfların hepsi bağımsız, vakfiye ve teâmülleri gereğince idareleri çeşitliydi. Bu vakıflar dışında irsadi vakıflarda³ vardı ve bunların bir kısmı sultanlar, çoğu da çeşitli devlet adamları tarafından kurulmuştu. Evkâf-ı kadîme, bireylerin kendi mülklerinde inşa etmiş olduğu evkâf-ı sahiha ve devletin tahsisi niteliğindeki irsadi vakıfların hepsi gelir açısından ülkenin genel durumuna ciddi şekilde etki etmişti. Bununla beraber bu vakıfların her biri kendi tüzel kişilikleri, kendi vakfiyeleri ve kendi teamülleri çerçevesinde idare edildiği için bir çeşitlilik vardı. İrsadi vakıflar ile önceki siyasi teşekküllerden miras olarak geçen vakıfların bazıları haricinde devletin vakıflar üzerinde doğrudan bir yetkisi söz konusu değildi. Bu dağılımı ortadan kaldırmak amacıyla ilgası kolay olan tahsisat kabilinden irsadi vakıflar lağv edilip Maliye Nezâreti'ne bağlanmış, lağvı zor olan ve kişilerin inşa ettiği sahih vakıflar için ise Evkaf Nezâreti kurulmuştu. Vakıflar, Şeyhülislamlığın yetkisinden alınıp Evkaf Nezâreti'ne verilmiştir. Evkaf Nezâreti'nin bünyesine öncelikle “evkâf-ı hümayun” denilen hükümet elindeki vakıflar, ardından da “evkâf-ı kadîme” denilen önceki İslâm devletlerinden intikal eden vakıflar dahil edilmiştir. Geri kalan vakıflarda kontrolü sağlamak için ise “evkâf-ı mülhaka” sistemi getirilmiştir. Ayrıca nüfuzlu mütevelliler elinde bulunan ve önceki dönem İslâm devletlerinden miras alınan vakıflar da bu sistemden istisna edilerek “evkâf-ı müstesna” adı altında toplanmıştır. İmâm-ı Âzam, Abdülkâdir-i Geylânî ve Hz. Mevlânâ evkâfı bunlara örnek olarak gösterilebilir (Çilingir, 2015, 42-43). Bunların yanında bir dönem, Mardin'deki Zeynelâbidîn Zaviyesi Vakfı da müstesna vakıflar arasına dahil edilmişti (VGM, OA-EV.MKT 01054.00139). İsnâaşeriyye'nin dördüncü ve İsmâiliyye'nin üçüncü imamı kabul edilen (Kılavuz, 2013: 366) Zeynelâbidîn Camii Külliyesi günümüzde cami, minare ve iki türbeden oluşur. Türbeler Zeynelâbidîn ve onun kız kardeşi Sitti Zeynep'e aittir. Türbe üzerindeki kitabeye göre yapı 1159'da inşa edilmiştir. Ayrıca Sitti Zeynep türbesinin cephesindeki başka bir onarım kitabesi 1821 tarihidir (kulturportali.gov.tr).

1. Evkâf-ı Müstesna

Evkâf-ı Müstesna, arşivdeki bir belgede “*hiçbir surette müdahale caiz olmayan sekiz kalemler müstesna evkaf*” şeklinde geçmektedir (ML.EMM.,

³ İrsadi Vakıf: Miriye âit bir mülkün hayra tahsis edilmesiyle kurulan vakıf.

1010/10). Bu çeşit vakıflar Tanzimat öncesi her türlü vergiden, Tanzimat sonrasında tâşir usulüne tâbi olmadığından bu ad verilmiştir. Yani hem idari olarak hem de vergi muafiyeti sebebiyle imtiyazlıdır. (Akgündüz, 2002: 836, 841). Tanzimat'tan sonra da Evkâf-ı Müstesna'nın istisnaiyeti aynen kabul edilmiştir. Müstesna vakıflarda iki tür istisnalık mevcuttur. İlki, Evkaf Nezâreti bu çeşit vakıflara hiçbir şekilde müdahale etmeyecek olup sadece denetim hakkı bulunmaktadır. Vakfın bütün işleri sadece mütevelliler tarafından yürütülecektir. Ferağ ve intikal gibi işlemleri mütevellileri yapacak, bütün harçlar yine mütevelliler tarafından alınacak ve vakfa harcanacaktır. Yapılan işlemler deftere kaydedilecek ve bir nüshası Defter-i Hâkânî idarelerine teslim edilecektir. İkincisi, Müstesna vakıfların vergi tahsiline Maliye müdahale etmeyecektir. (Akgündüz, 2009: 49-50).

Müstesna kelimesi lügatlerde “istisna edilen”, “kural dışı bırakılan, bırakılmış”, “üstün,” “ayrı tutulan, ayırık”, “benzerlerinden baskın” olarak tarif edilir (Devellioğlu, 2008: 751). Evkâf-ı müstesna “Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin kurulmasından önce ve sonra devlet müdahalesi olmadan mütevellileri tarafından idare edilen evkaf” olarak tanımlandığı gibi (Pakalın, 1993: 631), “Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin müdahalesi olmadan kendi kendine özel mütevellileri tarafından idare edilen evkaf” olarak da tanımlanmıştır (Ömer Hilmi, H.1307: 10; Öztürk, 1986: 167). Bu tür evkafa diğer evkâf-ı mühlakadan ayrı olarak bazı izinler ve imtiyazlar verilmiştir. (İsmail Sıdkı, 1324/1908: 17). Bunların âşâr ve rüsumunu mütevelliler almış, ferağ ve intikal muameleleri yine mütevellilerinin izniyle yapılmıştır. Mutasarrıf senetlerini de mütevellileri vermiştir (Ateş, 1992: 40). Ayrıca vergiden muaf tutulmuştur (Akbulut, 2007: 71). Bu tür vakıflarda hükümet müdahalesinin söz konusu olmadığı, idaresine ayrıcalık tanındığı, vergi vermediği, vakfın vakfiyesinde belirtilen şartlara uygun olarak idare edildiği anlaşılmaktadır.

Evkaf Nezâreti'nin kurulmasından önce istisnaî olarak idare edilen vakıfların bir kısmı Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında ve bir kısmı da sonrasında istisnaya dâhil edilmişlerdir. Bu durumda istisna edilen vakıflar iki çeşittir. Bunlardan *ilki* devletin kuruluşu ile eski İslam devletlerinden miras kalan bir takım Eizze-i Kiram ve Guzât-ı İzam⁴ tarafından yapılmıştır (Pakalın, 1993: 631). Bunların sayısı Evkaf Nezâreti'nin kurulması ve Tanzimat'ın ilanından sonra sekiz adettir. Müstesna evkaf, izn-i sultanî ile vakfedilmiştir. Vakfiyeti tasdikli ve tescilli şer'î yani kânuna uygundur. Bu tür evkafın, vakfı mamur, vakfiyet ve vakfiyesi geçerli ve kânûnîdir (Düstur, Tertip 1, C.6, 1939: 586). *İkincisi* ise sonradan istisnaya dâhil edilmiştir (Pakalın, 1993: 631).

⁴ Bu isim bir belge “Guzat-ı İslâm” şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, ŞD., 110/9.

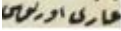
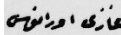
1.1. Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin Kurulmasından Sonra

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren devlette yeniden yapılandırmaya gitmiş ve merkezileşme çalışmalarını başlatmıştır. Devletteki merkezileşme ihtiyacı için oluşturulan kurumlardan birisi Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'dir. Nezâret 1826'da kurulmuştur. Bununla vakıflarda yaşanan dağınıklık ve keyfiliğe son verilmek istenmiştir (Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyün...", 1995: 522). Böylece vakıfların tek merkezden idaresi için çalışmalar başlatılmıştır.

Evkaf Nezâreti'ne öncelikle evkâf-ı hümâyün denilen hükümet elindeki vakıflar, sonra evkâf-ı kadîme denilen önceki İslâm devletlerinden kalan vakıflar dâhil edilmiştir. Geri kalan vakıflarda kontrolü sağlamak için evkâf-ı mülhaka sistemi getirilmiştir. Müstesna vakıflar, önce olduğu gibi sonra da diğer vakıfların yönetiminden ayrı bir şekilde istisna tutularak idare edilmişlerdir (Çilingir, 2015: 43; Ertem, 1990: 14-16). Bundan sonra Evkaf Nezâreti, müstesna vakıflar dışında kalan mazbut ve idaresi mazbut vakıfların mütevellî ve nâzırı, mülhak vakıfların ise tek yetkili nâzırı olmuştur (Öztürk, 1995: 17; Öztürk, 2019: 20).

Evkaf Nezâreti'nin kurulmasından sonra Osmanlı Devleti'nde bulunan vakıflar idari olarak mazbut, mülhak ve müstesna vakıflar olmak üzere üç kısma ayrılmıştır (Ertem, 1990: 14-16). Bir başka deyişle vakıflar *müstesna*, *haric-i defter* ve *dâhil-i defter*dir (BEO, 002781/208568_002_002). Sayıları sekiz adet olan müstesna vakıflar, mütevellîler tarafından idare edilmekte olup, Evkaf idaresinin teftiş ve kontrolüne bağlı değildir (Teber, Ocak-Nisan 2002: 202; Ömer Hilmi, H.1307: 10; Ertem, 1990: 16). Fakat Evkâf-ı Celâliye'nin mülhakatı bir ara dâhil-i defter yani mülhak vakıflardan sayılmış sonradan Celâliye'ye dâhil edilmiştir (BEO, 002781/208568_002_002). Dördü eizze ve dördü de guzâta ait olan müstesna vakıfların, mutasavvıf ve din büyükleri tarafından yapılmış olanına azizin çoğulu olarak "Eizze", Akıncı Gazi Beyler tarafından kurulmuş olanına ise gazinin çoğulu "Guzat" Vakıfları adı verilmiştir.

Bunlardan Eizze vakıfları, Bağdat ve Musul'da Abdulkâdir-i Geylânî Vakfı, Konya'da Evkâf-ı Celâliye denilen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Vakfı, Ankara ve Kırşehir'de Hacı Bektaş-ı Veli Vakfı ve Ankara-Konya arasında Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'dır. Guzat vakıfları ise savaşta büyük başarılar kazanan ve barış zamanlarında iç güvenliğin sağlanmasına katkı sağlayan nüfuslu gazilere toprak tahsis edilmesiyle oluşmuştur. Tahsis edilen bu topraklar genellikle bu kişiler tarafından vakıflaştırılmıştır. Selanik'te Gazi Evrenos⁵ Bey Vakfı, Filibe'de Gazi

⁵ Evrenos kelimesindeki kalın "r" harfinden sonra bazen elif yazılmamış bkz. Y..MTV., 59/56, DH.MKT. 2207/21 ve benzeri belgeler. Bazen de elif yazılmıştır bkz. MV., 32/61, MV., 96/89 ve benzeri belgeler.

Mihâl Bey Vakfı, Edirne’de Mihaloğlu Gazi Ali Bey Vakfı, yine Filibe taraflarında aynı aileden Gazi Süleyman Bey Vakfı’dır (Ali Himmet Berki, 1958-1959: 6; Pakalın, 1993: 631; Öztürk, 1986: 167-168). Gazi Evrenos Bey evkafına bağlı akâratlar Selanik ile çevresindeki Yenice-i Vardar, Gümülcine, Siroz (Serez), Radovişte ve Yenişehir de bulunuyordu (MV., 24/9). Gazi Mihâl Bey vakfının Edirne Vilayeti Pınarhisar dâhilinde vakıf köyleri de vardı (MV., 32/69). Gazi Mihal, Pınarhisar’daki imareti için Pınarhisar ile buraya bağlı 13 köyün gelirini vakfa tahsis etmiştir. Bu yerlerde 200’ü Müslüman 1695’i gebrân olmak üzere toplam 1895 nefer yerleşikti. Gazi Mihal’ın Plevne’de de bir han ve hamamı bulunmaktaydı (Turgut, 2015: 576-577). 1530 tarihinde Vize Sancağı sınırları içerisinde bulunan Pınarhisar kazası ve kazaya bağlı on üç köy, 1613’te ise Pınarhisar ve kazaya bağlı on iki köy bu vakfa aitti. Kaldı ki Vize ve Pınarhisar 1368/1369 yılında Osmanlı sultanı I. Murad ve Gazi Mihal Bey’inde katıldığı savaşta teslim alınmıştı (Ertürk, 2013: 280, 296-297). Müstesna olan bu evkaf, 1888’de bir dönem Maliye Hazinesi’nce bedele bağlanmıştı. Bu durum üzerine, cediti Gazi Mihal Bey’in Edirne Vilayetinde Pınarhisar dâhilindeki vakıf köylerine mütevellî olan Hatice Hanım tarafından verilen itiraz dilekçesi vermiştir. Mütevellî Hatice Hanım dilekçesinde, vakfın müstesna evkaftan olduğunu belirterek, vakıf köyleri aşarının idaresinin ya kendisine bırakılmasını ya da bağlanan bedelin artırılmasını talep etmiştir. Yapılan inceleme sonucu, Edirne’de bulunan cami ile imarete ait vakıf bedelinin tamamının vakfa verilmesi münasip görülmüştür (MV., 32/61). Mihaloğlu Gazi Ali Bey de Plevne’de büyük vakıflar kurmuştur. Plevne’de kurulan evkaf için akarat vakfetmiştir. Aile ayrıca Niğbolu sancağında kurdukları zaviye için dört köyün gelirini bu vakfa tahsis etmiştir. Gazi Ali Bey’in imaret ve zaviyesinin geliri iyi durumdaydı. Gazi Ali Bey’in oğlu Hasan Bey, Malkoçoğlu Yahya Paşa’nın kızı Hâni Hatun ile evlenmiş ve bu evlilikten Gazi Süleyman Bey doğmuştur. Süleyman Bey, Hasköy’de yaptırdığı mescidi için Çorlu’ya bağlı bir köy ve mezranın gelirini vakfetmiştir. Yine Plevne’de yaptırdığı Büyük Camii için aynı yere bağlı iki köydeki 655 gebran gelirini vakfetmiştir. Bu cami için aynı aileden iki hatun da akar vakfetmiştir (Turgut, 2015: 574, 578).

Dolayısıyla yukarıda bahsedilen müstesna vakıflar mahiyeti itibariyle bir kamu hukuku tahsisi durumundadır. Bu çeşit vakıflar Tanzimat öncesi her türlü vergiden, Tanzimat sonrasında tâşir usulüne bağlı olmadığından bu ad verilmiştir. Yani hem idari olarak hem de vergi muafiyeti sebebiyle müstesnadırlar (Akgündüz, 2002: 836, 841).

1.2. Tanzimat Dönemi’nde

Tanzimat öncesi, araz-i mevkufe yani vakfedilmiş araziler mütevellileri tarafından idare edilirken tımar, zeamet ve mukataat gibi toprakların çoğunluğunun tâşir, ferağ ve intikalâtı ise sahib-i arz denilen mutasarrıfları

tarafından yürütülmüştür (Düstur, Tertip 1, C.6, 1939: 586). Tanzimat'tan sonra da Evkâf-ı Müstesna'nın istisnaiyeti aynen kabul edilmiştir (Akgündüz, 2009: 49).

Tanzimat'ın ilanından sonra bütün arazinin ve hatta selâtin-i izam denilen padişahların arazi-i mevkufelerinin mîrî yani devlet hazinesi tarafından tâşir edilerek bedellerinin ashabına ödenmesi kararı alınmıştır. Alınan bu karardan sayıları sekiz adet olan Celâliye (Mevlana), Hacı Bektaş-ı Veli, Abdülkâdir-i Geylânî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Gazi Mihal, Ali ve Süleyman Beyler, Gazi Evrenos Bey vakıfları istisna tutulmuştur. Yani bu vakıfların tâşir ve vergi işlemleri eskiden olduğu gibi kendilerine bırakılmıştır. Fakat sonradan, adı geçen müstesna vakıfların sayısında artışlar olmuştur. Çeşitli nedenlerle muhtelif tarihlerde Zağanos Paşa, Emir Ahmedü'l-buharî, Şeyh Sinan Erdebilî, Himmefendi, Firuz Bey⁶, Tur Ali Bey, Şeyh Şücaüddin-i Veli, Bazirgânı Hacı Mehmed Efendi, Çandarlı Kara Halil Hayrüddin Paşa, Germiyanzâde Yakub Çelebi, İshak Fakih, Bedrüddin Farsi Bey⁷ Molla Şemseddinü'l-Fenari, Abdülcebbarzade Mustafa Bey vakıfları da istisnaya dahil edilmiştir. Bir ara bütün Mevlevihaneler dahi Evkâf-ı Celâliye gibi işlem görmüştür (Düstur, Tertip 1, C.6, 1939: 586). 25 Ağustos 1860 tarihli bir belgede, taşrada bulunan bütün Mevlevihane vakıflarının Evkâf-ı Celâliye gibi müstesna tutulması hakkında vakfın postnişini Çelebi Efendi'nin talepte bulunduğu görülmüştür. Talep, Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti tarafından olumlu karşılanmış ve Konya Sancağı Muaccelat Müdürü'ne yazı ile bilgi verilmiştir. Gereği için Konya Kaymakamlığı'na bir şukka⁸ gönderilmiştir (A.}MKT.UM., 422/61). Bu konu ile ilgili benzer talepler sonrada devam etmiştir (BEO, 2546/190947_2; BEO, 2556/191691_2; BEO, 2654/198999_2; BEO, 002781/208568_002_002).

14 Nisan 1884 tarihli irade-i seniye ile müstesna tutulan sekiz adet evkafın dışında kalan bütün vakıflar bedele bağlanmış olmasına rağmen bu işlem yerine getirilememiştir. Bununla beraber, sekiz adet müstesna evkaf ile birlikte, 13 Mart 1889 tarihine kadar müdahale edilmeyen *Enbiya-yı izam* evkafı da müstesna evkafa dâhil edilmiştir. 13 Mart 1890 tarihinden itibaren Evkâf-ı müstesna dışında kalan vakıf arazi ve köylerinin âşârının, gerek istisnaiyeti sonradan lağvedilen on dört adetten olsun, gerek 12 Mart 1890 tarihi sonuna kadar Hazine tarafından müdahale edilmeyip mütevellileri tarafından idare edilen kısımdan olsun hepsi âşâr-ı miriye ile birlikte ihale edilmiştir (tbmm.gov.tr, 2019: s.7-10;

⁶ Mihaloğullarından Firuz Bey'in Tırnova'daki evkafı için 5 köy, iki hamam mukataası ve dükkan kirasından elde edilen 100.628 akçe vakfedilmişti bkz.(Turgut, 2015: 583).

⁷ "Bursa'da Bedrüddin Parsi Bey" olarak da geçmektedir bkz.Y..PRK.AZJ., 16/90; MV., 71/84; A.}MKT.MHM., 497/65; ŞD., 3211/12; TS.MA.d, 3854 ve arşivdeki benzer belgeler.

⁸ Merkezden taşraya gönderilen yazı.

MV.,96/89). Sekiz adet Müstesna evkaf, Hazine-i Evkaf tarafından idare edilen enbiya-yı izam vakıfları ile icâre-i vâhideli çiftlikat-ı mevkufe'nin idaresi hakkında Sadaret Tahtirat Kalemi'nden Maliye ve Evkaf Nezâreti'ne 27 Haziran 1913 tarihli bir yazıda da benzer bilgiler verilmiştir (BEO, 004187/314016.0001).

Tanzimat-ı Hayriye'den sonra, âşârı bedele bağlanan bazı evkaf mezra ve köylerinin mütevellî ve zaviyedarları da adı geçen yerlerin Eizze-i Kiram ve Guzat-ı İzam hayratına bağlanması ve bedelden istisnasını talep etmişlerdir. Mütevellî ve zaviyedarlar, kendi vakıflarının da adı geçen vakıflar gibi müstesna tutulmasını istemişler, lakin talepleri 1890 yılında reddedilmiş, kabul edilmemiştir (Düstur, Tertip 1, C.6, 1939: 586).

Müstesna denilen evkafın hemen hepsi, sahipliği beytülmalde kalmak üzere geliri pâdişah tarafından bir hizmete tahsis edilmiştir. Öşrü vakfa ait olan arazi, gerek arazi-i memlûkeden (sahipli arazi) gerek arazi-i emiriyeden olsun, alınan şey öşür olduğundan, vakfi sahih olamayacaktır. Evkâf-ı sahihadan şehir içinde bulunan bütün vakıflar müstesna tutulmamış, çünkü istisna usulü, vakfi sahih ve gayri sahih esasına dayanmamıştır. Bu yüzden Tanzimat'ın başlangıcında istisna edilen sekiz adet vakıf eskisi gibi müstesna tutulmuştur. Dolayısıyla Tanzimat-ı Hayriye'den sonra muhtelif tarihlerde istisna edilen yukarıda isimleri geçen on dört adet vakfın istisnâlığı 24 Şaban 1307/15 Nisan 1890 tarihinde irade-i seniye ile kaldırılmıştır. İstisna edilecek evkafın muhasebelerinin de genel mevzuat kurallarına uygun olarak incelenmesi ve tasdik ettirilmesi amacıyla gereken işlemlerin yürütülmesinden Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti sorumlu tutulmuştur. Bu konuda Maliye Nezâreti'ne de bilgi verilmesine karar verilmiştir (Düstur, Tertip 1, C.6, 1939: 587). Mîri âşârıyla beraber müzayede ve ihale edilerek bedelatına karşılık mültezimlerden mütevellîler adına ayrıca senet alınması ve emaneten idaresinde öşür hasılatının mütevellîlerine dağıtılması istenmiştir (Y.MTV., 00059/00056.001.001). İstisnaiyeti kaldırılan vakıf köylerinin âşârı hakkında evkaf mütevellîleri tarafından verilen dilekçe ve müracaatlar, Meclis-i Mahsus-u Vükelâda görüşülmüş ve yapılan müzakere neticesinde alınan bu kararlar 27 Ağustos 1890 tarihinde çıkarılan irade-i seniye ile onaylanmıştır (Düstur, Tertip 1, C.6, 1939: 714). Böylece sekiz adet Müstesna evkaf dışında kalan, Tanzimat sonrası çeşitli tarihlerde istisna edilen evkafın istisnâlığının kaldırıldığı ve buraların âşârının bedele bağlandığı anlaşılmaktadır.

Alınan kararlar ile istisnâlığı kaldırılan evkaf hakkında yeni bir karar daha alınmıştır. Buna sebep, alınan kararlara uygun hareket edilmediği anlaşılabilir. Bu manada II. Meşrutiyet sonrası 5 Ekim 1913 tarihinde, Meclisi-i Vükelaca kabul edilen karar ve çıkarılan İrade-i seniye ile eskiden istisna edilen sekiz adet *Müstesna evkaf*, Hazine-i Evkaf tarafından idare edilen *enbiya-yı izam vakıfları*

ile *İcâre-i vâhideli çiftlikat-ı mevkufe*⁹ dışında kalan, henüz tahmis işlemi yapılmayan on dört kalem evkaf ile 12 Mart 1890 tarihi sonuna kadar müdahale edilmeyen bütün evkafın istisna olmadığı tekrar belirtilmiştir. Bu evkafın hasılatının Hazine tarafından zapt edilmesi ve bedele bağlanması da uygun görülmüş olmasına rağmen, I. Dünya Savaşı nedeniyle alınan kararlar uygulanamamıştır (tbmm.gov.tr, 2019: s.7-10; MV.,96/89). Yine yukarıda belirttiğimiz gibi, Müstesna evkaf, Hazine-i Evkaf tarafından idare edilen enbiya-yı izam vakıfları ile icâre-i vâhideli çiftlikat-ı mevkufenin idaresi hakkında Sadaret Tahrirat Kalemi'nden Maliye ve Evkaf Nezâreti'ne 27 Haziran 1913 tarihli bir yazıda benzer bilgiler bulunmaktadır. (BEO, 004187/314016.0001).

2. Eizze-i Kiram ve Guzat-ı İzam Vakıfları

Devlet ve toplum nazarında önemli bir konumda bulunan toplumu yönlendirme yetenek, kabiliyet ve gücüne sahip irfan sahibi erenlerin kurduğu vakıflar ile devletin hizmetinde gâzâ niyetiyle kılıçları ve akılları ile soluk almadan can verebilme ruhuna sahip uçbeylerine verilen mülklerden daha sonraları kurulan vakıflara, halkın ve devletin bekası için *vefaen* ayrıcalık tanıdığı anlaşılmaktadır. Devlet bu kişiler tarafından eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kamu güvenliği gibi kamu hizmetlerini yürütmek amacıyla kurulan vakıfların yönetimlerini idarî olarak istisna tutmuştur. İstisna tutulan bu vakıflar sayesinde, devlet idarecileri ülkenin bekası, toplumun huzuru ve kurulan düzenin devam ettirmek istemişlerdir. Bu sayede devletin politikalarına ters düşecek herhangi bir hareketin hem çıkmasını önlemiş hem de çıktıktan sonra devlet hazinesinden herhangi bir masraf yapmadan tehlikeyi bertaraf etmiştir. Böylece iç ve dış tehditlere karşı dinî, askerî ve siyasî ağırlığı olan bu iki önemli güçten âzâmî şekilde istifade edilmiştir. Bahsedilen gayelerle kurulan sekiz adet müstesna evkaf aşağıda gruplar halinde sıralanıp incelenecektir.

2.1. Eizze-i Kiram (Din Büyükleri) Vakıfları

Müstesna tutulan mutasavvıflar tarafından kurulan Eizze-i kiram vakıfları, mutasavvıflara tahsis edilmiş toprakların veya bu kişilerin özel mülkleri olan gayrimenkullerin vakıf yapılması ile oluşturulmuştur. Mutasavvıflara ait olan bu çeşit vakıflar Bağdat ve Musul'daki Abdülkâdir-i Geylânî Vakfı (AE.SMMD.IV., 23/2579; AE.SABH.I., 31/2363), Ankara ve Kırşehir'de Hacı Bektaş-ı Veli Vakfı, Konya'da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Vakfı ve Ankara-Konya arasında Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'dır (DH.MUİ, 15/24; Berki, 1958-1959: 6; Pakalın, 1993: 631; Öztürk, 1986: 167-168).

⁹ Vakıfların bakımlarını sağlamak maksadıyla hayır sâhipleri tarafından vakfedilmiş ve üç seneye kadar kiraya verilebilen vakfedilmiş çiftlikler bkz. Pakalın, 1993: 631.

Gönül adamı olarak da nitelendirilen hem mutasavvıf hem asker hem de bir meslek sahibi olan erenler, İslâm'ın yayılmasında, devletin kurulmasında ve sosyal hayatın çeşitli sarsıntılardan korunmasında çok önemli rol oynamıştır. Bu erenlerden Mevlânâ Selçuklu Devleti'nin başşehri Konya'da, Hacı Bektaş-ı Veli ise Kırşehir taraflarında hizmet etmiştir. Ankara ile Konya arasının vakıflaştırılmasıyla tesis edilen Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı ile de Ankara ve çevresinin, güvenlik görevlisine ihtiyaç duyulmaksızın asayiş sağlanmış, yöre halkının devlete bağlılığı için gayret gösterilmiştir. İç isyanlarda ve mezhep çatışmalarında, bu sistemden büyük çapta yararlanmışlardır. Şeyh Bedreddin isyanının ardından Hacı Bayrâm-ı Velî'nin temsil ettiği ehl-i sünnet inancına sahip Bayramiye tarikatı kurulmuştur. Hatta Osmanlı hanedanı Hacı Bektaş-ı Veli'yi ordunun, Hacı Bayrâm-ı Velî'yi de devletin koruyucusu bilmıştır (Öztürk, 1985: 33-34). Bu mutasavvıf vakıfları aracılığıyla iç barış ve huzurun sağlanması düşünülmüş ve bu düşünce kapsamında olumlu neticeler alınmıştır.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Vakfı

Bu vakıflar arasındaki Mevlânâ külliyesi, Konya'da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin türbesi etrafında oluşan bir tarikat külliyesidir. Kuruluşundan Cumhuriyet'e kadar geçen sürede buranın geliştirilmesi, bakımı, onarımı, dergâhtaki tarikat hizmetlerinin yürütülmesi için yapılan vakıflar Evkâf-ı Celâliyye olarak adlandırılmıştır. Evkâf, bizzat sultanlar tarafından desteklenmiştir (Karpuz, 2004: 448; VGM, *Osmanlı Arşivleri - EV.MKT - 01054.00139*). Bu vakfa 1907 yılında da gelirler kaydedilmeye devam etmiştir (Sak, 2010: 1). Mevlânâ Vakfı, Osmanlı Devleti'nin dört bir yanına dağılmıştır. Bu vakfa ait olup "Evkâf-ı Celâliyye" adı verilen büyük gayrimenkullerinin geliri, Mevlânâ soyundan gelen ve bu vakfin mütevellisi bulunan bir çelebinin postnişin olduğu Konya Âsitânesi'nde toplanmıştır. Toplanan gelir, tekkelerin ihtiyaçlarına göre taksim edilmiştir (Tanman, 1991: 486). Bu vakfin Kıbrıs adasında da şubesi vardı. Adanın 1571'de Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden itibaren Mevlevilik buraya girmiştir. Burası böylece Evkâf-ı Celâliyye'ye dâhil olmuştur (Numan, 2003: 126). Ada 1878'de İngilizlere kiraya verildiğinden ada vakıflarının idaresi de Evkâf-ı Hümayun tarafından atanan bir muhasebeci tarafından yürütülmüştür. 1914'te de İngilizler tarafından işgal edilmiştir (Atalay, 2000: 275, 278). Bu çeşit evkaftan olan Kudüs Mevlevihane'si de şehir surlarının içinde yer almıştır. Kuruluş tarihi bilinmeyen Mevlevihane 10 Nisan 1539'da faal durumda bulunmaktaydı (Tütüncü, 2007: 375).

III. Selim zamanında ayan, eşraf ve tarikatlara tanınan yetki ve muafiyetler kısıtlanmaya çalışılınca buna ilk tepki Çelebilik makamından gelmiştir. Çünkü tarikatın en önemli gelir kaynağını oluşturan Evkâf-ı Celâliyye, Dârüssaâde Ağası'nın kontrolüne verilmişti. Ardından, avarız muafiyetini kaybetme

tehlikesiyle karşılaşan Mehmed Çelebi, bu uygulamaların sebebi olarak gördüğü Nizâm-ı Cedîd'e pek sıcak bakmamıştır (Tanrıkorur, 2004: 470).

Abdülkâdir-i Geylânî Vakfı

Abdülkâdir-i Geylânî, Bağdat'ta yaşamış önemli bir mutasavvıftır ve Türk halk edebiyatı ve folklorunda önemli bir yer tutmuştur. Yunus Emre'ye nisbet edilen, “Seyyâh olup şu âlemi arasan/ Abdülkâdir gibi bir er bulunmaz” mısralarıyla başlayan şiir ile Onun soyundan gelen Eşrefoğlu Rûmî'nin, “Arısının balıyım bahçesinin gülüyüm/ Çayırının bülbülüymü yâ şeyh Abdülkâdir!” gibi şiirlerde ona karşı duyulan saygı ve hayranlık dile getirilmiştir (Uludağ, 1988: 236). Bağdat'ta bulunan Abdülkâdir-i Geylânî Külliyesi'nin yerinde daha önce Hanbelî fakihî Ebû Sa'd el-Muharrimî'nin ders verdiği bir medrese vardı. Muharrimî'nin talebesi ve halefi olan Abdülkâdir-i Geylânî, medreseyi genişleterek bir tekke ilâve etmiştir. 1165-66'da vefatı üzerine de buraya defnedilerek adına bir türbe yapılmıştır. İlk türbe, Kânûnî Sultan Süleyman'ın emriyle 1534'te yenilenerek yanına bir cami, etrafına da imaret, medrese ve tekke hücreleri yaptırılmıştır. Külliye, 1574'te Bağdat Valisi Elvendzâde Ali Paşa zamanında tamamlanmıştır. Osmanlı döneminde 1638, 1674, 1708, 1865, 1900-1904 (II. Abdülhamid) ve 1970-1974 yılları arasında da mütevellileri tarafından tamir ettirilmiştir (Uluçam, 1988: 239-240). Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî Hazretleri Vakfı'nın, Sultan Süleyman Han'ın eserlerinden olduğu kabul edilir (Eroğlu, Babuçoğlu, Özdiç, 2006: 73). Kanuni Sultan Süleyman Han, 1534'te başladığı İrakeyn Seferi'nde 1536'de Tebriz'i ele geçirerek Bağdad'a geçti. Burada İmam-ı Âzam'ın mezarını buldurtarak türbesini yaptırdı. Abdülkâdir Geylânî'nin mezarı üzerine bir türbe, etrafına medrese, tekke hücreleri, imaret ve camiden oluşan bir külliye yaptırdı (Turgut, Balkanlarda... 2016: 70).

Bugün Türkiye sınırları içinde yaşayan Kadirî seyyidler, Osmanlı Devleti tarafından XIX. yüzyılın başında Irak'taki Girdigân'dan getirilerek bölgedeki asayişî sağlamak maksadıyla Bitlis, Siirt, Van ve Beytüşşebap gibi şehirlere yerleştirilmiştir. Bu bölgedeki Geylânî seyyidleri 1925 tarihine kadar kendilerine bağlı vakıflardan geçimlerini sağlamışlardır (Uludağ, 1988: 238).

Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı

Hacı Bayrâm-ı Velî, XIV. yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi döneminde Ankara'da doğmuştur. Bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarikat olan Bayramiyye'nin piridir. Hacı Bayram, daha hayatta iken çok büyük mânevî nüfuza sahipti. Hacı Bayram, melametliği Anadolu'ya getiren mürşidi Somuncu Baba gibi tekke kurmamış, vakıf tesis etmemiş ve vakıf gelirleriyle geçinmemiştir. Orhan Gazi, Murad Hüdâvendigâr, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerine ulaşmıştır. Kurduğu Bayramilik tarikatıyla Anadolu'nun manevî yapısının şekillenmesinde büyük katkıları olmuş ve

Ankara'da vefat etmiştir. Vefatından birkaç yıl önce yaptırılan ve kendi adıyla anılan caminin yanına defnedilmiştir. Vakıflar, vefatından sonra ailesi adına tesis edilmiştir (Azamat, 1996: 442-446).

Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi, Türkiye'nin en önemli ziyaretgâhlarından birisidir. Külliye Hacı Bayrâm-ı Velî'nin türbesini de bünyesinde barındırmaktadır. Bu tarikat külliyesi, tarikatın âsitânesi ve pîr makamı olarak varlığını sürdürmüş, âsitânenin meşihatı Hacı Bayrâm-ı Velî'nin neslinden gelen postnişinlerin tasarrufunda bulunmuştur. Külliye'nin vakıfları ve geliri padişahlar, hânedan mensupları ve devlet ricâli tarafından yapılan ilâvelerle arttırılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'ndeki benzerleri arasında en geniş kapsamlı olan vakıflar arasına katılmıştır. Tekkenin tevhidhânesi olarak kullanılan caminin 1425 veya 1427-28'de inşa ettirildiği ileri sürülmektedir. Ancak halvethanelerin, caminin inşasından önce 1393 dolaylarında Ankara'ya dönerek irşad faaliyetine başlayan Hacı Bayrâm-ı Velî ile ilk dervişleri tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir. Tekkenin kuruluşu da Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Ankara'ya dönüşü ile bağlantılı olmalıdır (Tanman, 1996: 448).

Hacı Bektâş-ı Velî Vakfı

Asıl adı Bektâş'tır. 1271'deki vefatından sonra Hacı Bektâş-ı Velî diye şöhret bulduğu tahmin edilmektedir. XIII. yüzyıl Selçuklu Türkiye'sinde Babaî hareketinin lideri Baba İlyas-ı Horasânî'nin çevresine, XIV. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna, XVI. yüzyılda kendi adını alacak olan Bektâşîlik tarikatının teşekkülüne adı karışmıştır. Asıl şöhreti ve etrafında teşekkül eden muazzam kült onun vefatından sonra oluşmuştur. Osmanlı gazileri aracılığıyla Hacı Bektâş-ı Velî'yi tanıyan Osmanlı sultanları, Yeniçeri Ocağı'nı kurarken gaziler arasında yaygın olan güçlü kült sebebiyle ocağı ona bağlamışlardır. Böylece Hacı Bektâş-ı Velî'nin hâtırası Osmanlı topraklarında büyüüp gelişmiştir. XVI. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Balım Sultan, Osmanlı hükümet merkezinin desteğini de alarak, Bektâşîlik tarikatını teşkilatlandırmıştır (Ocak, 1996: 455, 458).

Hacı Bektâş-ı Velî Külliyesi, onun türbesi etrafında ve onun adını taşıyan Nevşehir'in Hacıbektâş ilçesinde teşekkül etmiştir. Bektâşîliğin "pîr evi" olan külliye'nin tarihi gelişimi XIII. yüzyılın sonlarında başlamış, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Çoğu Türkiye'de ve Rumeli'de olmak üzere 362 civarında köy ve çevrelerindeki on binlerce dönüm tarım arazisi bu tesise vakfedilmiştir. XIX. Yüzyılda II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektâşîlik de lağvedilmiştir. Vakıf merkezi 1964'te müzeye dönüştürülmüştür (Tanman, 1996: 459-461).

2.2. Guzat-ı İzam (Akıncı Gazi Beyler) Vakıfları

Müstesna vakıfların bir diğeri türü Akıncı Gazi Beyler tarafından kurulmuştur. Bu vakıflar Guzat-ı İzam vakıfları adıyla anılmıştır. Akıncı Gazi Beyler, Allah rızası için gazalar edip, memleketler fethedip, din ve devlete çok hizmetlerde bulunmuştur. Devlet idarecileri de bu hizmetleri karşılığında, fethettikleri memleketlerden kendilerine bazı köy ve arazileri vermişlerdir. Onlar da padişahların izniyle bütün Müslümanlara faydalı hayırlar ve güzel işler yapıp, camiler, imaretler, tekkeler inşa ederek hayrî işlere vakfetmişlerdir (Koçi Bey, 1972: 58). Gazi Evrenos Bey, Turahan Bey, Mihaloğulları gibi Allah rızası için gaza edip ülkeler fetheden akıncı gazi beylere hizmetleri karşılığında yapılan temliklerle meydana getirilen hayır eserlerinin vakıfları İslam âlimleri tarafından caiz görülmüştür (Öz, 2019: 109). Temlik edilen bu topraklar, genellikle bu kişiler tarafından vakıf haline getirilmiştir. Gaziler tarafından kurulan bu vakıflar sayesinde barış zamanlarında iç güvenlik sağlanmış, savaş zamanında ise devlete masrafi olmayan askeriyle hazır bir ordu teşkil edilmiştir.

Guzat-ı İzam vakıflarının tevliyeti aile mensuplarına verilmiştir. Vakıf emlakından sağlanan gelirlerle hem hayır eserleri yapılmış hem de onların masrafları görülmüştür. Daha sonraki süreçte, uç beylikleri ortadan kaldırılmış olsa da bu ailelerin Osmanlı idaresindeki yeri ve Osmanlı toplumundaki statüsü (Sabev, 2013: 229), Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürmüştür. Bu tür vakıflar mütevellileri tarafından idare edilmiş ve tâşiri yine mütevellileri tarafından yapılmıştır. Yalnız muhasebelerinin görülmesi, incelenmesi ve vakıf şartlarına uyulmadığı durumlarda, Evkaf Nezâreti tarafından kontrolleri yapılmıştır (Pakalın, 1993: 631).

Bu yöntemle sınır boyları güvenlik altına alınmıştır. Devletin temel ilkeleri geniş tabana yayılmış ve benimsetilmiştir. Ayrıca iç huzur ve asayiş sağlanarak, sosyal patlamaların önüne geçilmiştir. Vakıf sisteminden yararlanılarak, İslâm âleminin saygı ve bağlılığı temin edilmeye çalışılmıştır. Sınır boylarında elde edilen bu olumlu gelişmelere paralel olarak, içerde mevcut düzenin devamlılığını sağlamak, muhtemel huzursuzlukları gidermek için devletin müdahalesi olmaksızın mütevellileri tarafından idare edilen müstesna vakıflar yoluyla çok önemli sonuçlar elde edilmiştir (Öztürk, 1985: 34). Görüldüğü gibi Akıncı Beyler tarafından kurulan ve istisnaî olarak idare edilen bu vakıflar, devletin ilk kuruluş yıllarında önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Devlete bağlı bu hanedanlar öncülüğünde Balkanlar ve ötesi fetihlerde önemli başarılar sağlanmıştır.

Ali Himmet Berki, vakıf müesseseleri insanların düşünebildikleri müesseselerin en hayırlısıdır demektedir (Berki, 1965: 12). Dolayısıyla bu kurum Osmanlı Devleti'nde de sosyal hayattaki yerini almıştır. Devletin kurucusu Osman Gazi ve kendisinden sonra yerine gelenlerin etrafı din adamları, Türkmen

beyleri, Türkmen babaları ve evliyalar ile dolmuştu. Daha ilk günde Osmanlı akınları gaza mahiyeti kazanmış ve bir Gaziler Devleti kurulmuştu. Devlet idarecileri, ülkelerin fethi ve gönüllerin fethiyle kurdukları düzenin muhafazası için, temlik yoluyla kurulan vakıflar sayesinde, büyük çapta toplumun saygısını kazanmış ulu kişilerin nüfuzunu kullanmışlardır (Öztürk, 1985: 33).

Mihaloğulları Evkafı

Osmanlıların temelini oluşturan ve gaza yapan Türkmenler artık her tarafta âlimlere medrese, şeyhlere zaviye ve imaret inşa etmiş; ilim ve tasavvuf tam bir imtizaç haline gelmiştir. Bizanslılar, çekindikleri Selçuklulara karşı bir hudut ve müdafaa teşkilatı kurarken, Balkanlardan getirdikleri Peçenek ve Kumanları da buralara yerleştirmişti. Fakat sonradan bu halk da kolaylıkla Osmanlılara karışmıştır. Bu dönemde Osman Gazi'nin arkadaşlarından olan Köse Mihal de Gazi Mihal namıyla anılır. Mihal oğlu Ali Bey de XV. yüzyıl sonlarında otağını Tuna nehri yakınında kurmuş, nehri üç yüz otuz defa geçmiş, Macarların putunu kırmış, Çek ve Leh illerini perişan etmiş, erenlerin ve Seydi Gazi'nin gazalarına yardımda bulunmuştur (Turan, 2014: 239, 315, 407). Fatih ve II. Bayezid devrinin önde gelen ümerası arasında yer alan Ali Bey'in Vakfı 1495'te kurulmuştur (Hacısalihioğlu, 2007: 156).

Mihaloğulları, devlete büyük hizmetlerde bulunmuştur. Gazi Mihal Bey 1422'de Edirne'de Gazi Mihal Bey Camii ve Gazi Mihal Köprüsü'nü, Eskişehir Seyitgazi'de de hayır eserleri yaptırmıştır. Tırnova'da bulunan Mihaloğlu Firuz Bey burada bir cami inşa ettirmiş, Gazi Ali Bey ise Plevne'de cami, türbe, medrese, mektep, tekke, çeşme ve saray; Niğbolu'da cami, Vidin'de hamam yaptırmıştır. Bugün Balkanlar'da ayakta kalmayı başarmış olan Osmanlı eserlerinden bir kısmı bu aileye aittir. Gazi Ali Bey'in beş oğlu da XVI. yüzyılda akıncı olarak devlete hizmete devam etmiş ve hepsi şehit düşmüştür. XVII. yüzyıldan itibaren Akıncılık geleneğinin önemini kaybetmesiyle birlikte ailenin etki ve nüfusları azalmıştır. Mihaloğulları ailesine mensup olanlar bilim ve kültüre de çok önem vermiştir. Ailenin fertleri özellikle Bursa, Amasya, Vize, Edirne, İhtiman (Bulgaristan'da), Plevne ve Tırnova'da birçok cami, zâviye, medrese, çeşme ve köprü gibi mimari eserler yaptırmışlar, vakıflar kurmuşlardır. XIX. yüzyılda Mehmed Safiyyüddin Bey, XX. yüzyılda Halid Şazi Bey, Nureddin Şâzi Köse Mihal, Mustafa Ragıp Bey ve Mahmud Ragıp Gazi Mihal gibi şahsiyetler bu aileden gelmiştir (Başar, 2005: 25). Plevne ile Edirne vakıfları "Mihail Bey, Gazi Ali Bey ve Süleyman Bey vakfı" adıyla bir araya toplanmıştır. Plevne Vakfı Plevne ile 20 köye sahiptir (Trifonov, 1996: 810). Yine Filibe taraflarında Gazi Süleyman Bey Vakfı bulunmaktadır (Berki, 1958-1959: 6; Pakalın, 1993: 631; Öztürk, 1986: 167-168; Trifonov, 1996: 810).

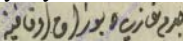
Mihaloğulları başta Pınarhisar, Plevne ve Tırnova olmak üzere birçok bölgede vakıf eserler kurmuşlardır. Ailenin Köse Mihal'den sonraki reisleri arasında, konumuzla ilgisi bulunan, Gazi Ali Bey ve XVI. yüzyılın sonuna doğru Malkoçoğullarına damat olan Süleyman Bey yer almıştır. Hamidoğullarından gelen Malkoçoğulları ve Osmanoğulları ile olan aile bağları dolayısıyla ailenin en önemli siması haline gelen Süleyman Bey, Plevne'deki evkafı için iki köy vakfetmişti. Aynı aileden Şehribanu Hatun Plevne'deki Süleyman Camii için bir köy vakfetmişti. Mihaloğulları ailesinin kurdukları vakıfların XVI. yüzyılın sonuna kadarki toplam geliri 726.658 akçeyi bulmuştur. Bu meblağ ailenin ne kadar güçlü olduğunu ve daha da önemlisi Osmanlı Devleti'nin bu aileye ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir (Turgut, 2015: 574, 582-583).

Bu vakıflardan Gazi Mihal Bey Edirne/Pınarhisar'da bulunan Vakfi'nin akaratı, Pınarhisar ile buraya bağlı 13 köydü. Mihaloğlu Gazi Ali Bey'in Plevne'de bulunan evkafının, Plevne ile buraya bağlı 20 köy, yine Plevne'de Bostan, Çayır, Bağ, Asiyâb, koru ile Vidin'de Hamam mukataası vardı. Aynı aileden Süleyman Bey Vakfi'na ait Siroz'da (Serez) bulunan Süleyman Bey Mescidi'nin akarı 18 dükkân, 14 oda, bostanlık ve 15.000 akçe nakit paradır. Plevne'deki Süleyman Bey Mescidi için Plevne'deki 4 köyü vakfetmiştir (Turgut, Balkanlarda... 2016: 131-133)¹⁰.

Gazi Evrenos Bey Evkafı

Devlete büyük hizmetlerde bulunan diğer bir aile Evrenosoğullarıdır. Evrenosoğullarının evkafı gayet zengin ve geliri fazladır. Gazi Evrenos Bey'den sonra evlatları vakıf kurmaya devam etmiştir. Bunun yanında tespit edebildiğimiz kadarıyla, birkaç belgede Gazi Evranos ve Burak¹¹ Bey Evkafı birlikte kullanılmış olup mütevellileri aynıdır (ŞD., 110/9; ŞD., 112/11). Gazi Evrenos Bey'in hizmetlerine hürmeten kendi ve oğlu Burak Bey evkafı 7 Cemaziyelahir 1258/16 Temmuz 1842'de Eizze-i Kiram gibi istisna edilmiştir (C.EV., 231/11527) İdareleri soyundan gelen mütevellilere şart edilmiş müstesna evkaftan Yenice-i Vardar, Gümülcine, Siroz (Serez) ve diğer yerlerde bulunan Gazi Hacı Evrenos Bey Camii ve imareti, Radovişte'de köyünde medfun babası

¹⁰ Gazi Mihal Bey Evkâfi için ayr. bkz., Vedat Turgut, Yitirilen Mirasımız: Vize Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar), Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Eskişehir, 2016, s. 77.

¹¹ Evrenos Bey'in ilk oğlunun adı, yapılan araştırmaların çoğunda, "Barak Bey" olarak okunmuştur. Lakin "b" harfinden sonra herhangi bir okutucu harf yazılmadığından bu isim "Burak" olarak da okunabilir. 21 Receb 1077/17 Ocak 1677 tarihli bir belgede "b"den sonra "vav" harfi yazılmıştır. Dolayısıyla bu durum, kelimenin "Burak" olarak okunmasının doğru olacağını göstermiştir. Bkz. İE.EV., 8/879.

İsa Bey, Yenişehir ve Yenice-i Vardar ve diğer yerlerde bulunan Burak Bey Mescidi ve imareti vakıfları bulunmaktaydı. Bu vakıfların tevliyeti aynıdır (MV., 24/9; İ.DH., 65/3222; HAT, 552/27283). Burak Bey Evrenos Bey'in ilk oğludur. Hacı Burak Bey Yenişehir'de (bugünkü Larissa) köyler vakfedip, imaret yapmış, Evrenos Bey Vakfı'nın ilk mütevellisi olmuştur (Lowry-Erünsal, 2008, 18-19). Kendisi Yenice-i Vardar'da medfun olup, vakfettiği imaret Yenişehir'dedir (AE.SAMD.II, 4/303; İE.ENB, 5/503). Burada bir de Burak Bey Mescidi bulunduğunu öğreniyoruz (C.EV., 13/632; İE.EV., 8/879). Yine Tırhala Sancağı/Yenişehir-i Fener kazası Değirmendere köyündeki değirmenlerin Burak Bey'in evkafındandır (A.}MKT.UM., 574/55).

Bu aile, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde özellikle Rumeli'nin fethinde büyük hizmetleri görülen bir akıncı ailesidir. Evrenos Bey, Rumeli'nde başlatılan fetih hareketlerinde büyük başarılar göstermiştir. Bundan dolayı, Orhan Bey tarafından kendisine bazı yerler temlik edilmiştir (Başar, 1995: 539) Hacı ve Gazi unvanlarını almış, Balkanlar'da Osmanlı varlığının kurulmasında kilit rol oynamıştır. 1350'lerin ortasından 1417'de ölümüne kadar, Trakya'daki Meriç kıyılarından Batıdaki Adriyatik Denizi kıyılarına kadar neredeyse her Osmanlı fethine katılmıştır (Lowry-Erünsal, 2008, 15).

Orhan Gazi, Murad Hüdavendigâr, Yıldırım Bayezid ve Fetret devrinde Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunan Evrenos Bey, H. Şevval 820/Kasım-Aralık 1417'de Yenice-i Vardar'da vefat etmiş ve burada yaptırmış olduğu türbeye defnedilmiştir. Kitabede “*Melikü'l-guzat ve'l-mücahidîn*” lakabı verilen Evrenos Gazi'nin Yenice-i Vardar'da cami, mescid, imaret ve medrese gibi hayır kurumları yaptırdığı gibi, Rumeli'nin başka yerlerinde de vakıfları yer almıştı. Selanik Gazi Evrenos Bey Vakfı¹²'nin, Selanik, Avrathisarı, Yenice-i Vardar ve Karaferye'de akarâtı vardı. Gümülcine'deki Evrenos Bey İmareti'nin Siroz (Serez), Gümülcine ve İnöz'de akarâtı¹³ vardı. Gümülcine'deki Evrenos Bey (Gazi) Vakfı'nın akarı Silistre'de Yörük Cemaati idi (Turgut, Balkanlarda... 2016: 107, 109-112)¹⁴. 300 neferlik Yörükler 220 hane ve 80 mücerredandan oluşmuştu (Turgut, Silistre... 2016: 125). Ayrıca büyük bir kervansaray ile kendi

¹² Selanik Nahiyesi'ne bağlı otuz sekiz, Avrathisarı'na bağlı dokuz, Yenice-i Vardar'a bağlı dört ve Karaferye'ye bağlı dört köy olmak üzere toplam 55 köyün geliri olan 406.748 akçe vakfedilmiştir. Ayr. bkz. Vedat Turgut, Yitirilen Mirasımız: Selanik Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar), Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Eskişehir, 2016, s. 17.

¹³ Siroz'da üç köy ve bir cemâ'at, Gümülcine'de hamam, dükkân, mandıra, bagat gibi gelir getiren çatılı akarât ile iki köy ve bir tarla, İnöz'de bir köy ve tuzculuk ile uğraşmak üzere Saruhan Cemaati ve gebran cemaatinden sağlanan gelirleri vakfetmiştir. Bkz. Vedat Turgut, Yitirilen Mirasımız: Siroz Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar), Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Eskişehir, 2016, s. 52.

¹⁴ Evkafın akarları ile ilgili ayrıntılı bilgiye Vedat Turgut'un aynı kitabından ulaşılabilir.

adını taşıyan bir hamam ve suyolu (Su kemeri) vardı (Lowry-Erünsal, 2008, 16-17).

Kendisinden sonra oğulları da Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir. Evrenosoğulları, özellikle Yenice-i Vardar'da yerleşerek burayı kendilerine merkez yapmışlardır. Selanik yakınlarında bu küçük kasabanın merkezi olduğu bölgeye, Osmanlı Devleti fethinden sonra 1430'larda kalabalık Türkmen grupları iskân edilmiş ve burası askerî ve kültürel olarak gelişmiştir. Ayrıca Selanik ile Yenice arasındaki bu bölgede birçok vakıf da kurmuşlardır. Bundan başka diğer Rumeli şehirlerinde de vakıfları yer almıştır. Osmanlıların Rumeli'de ilk vakıf kurucuları arasında yer alan Evrenosoğullarının, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren nüfuz ve şöhretleri giderek azalmıştır. Ancak XVIII. yüzyılın başlarında aile fertlerinden bazıları “*evlâd-ı fâtiyhân*” da denilen Rumeli Yörük teşkilatında idarecilik yapmışlardır. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde siyasî ve idarî görevler alan bu aile mensupları, çeşitli kollar halinde günümüze kadar gelmiştir (Başar, 1995: 539-541). Bu akıncı ailenin kurduğu vakıflar sayesinde bölgede Osmanlı hâkimiyeti kökleşmiş, bölge gelişerek Müslüman-Türk yerleşimleri haline gelmiş (Kılıç, 2012: 259) ve şeneltmiştir.

Evrenos Bey ve oğullarının esas vakıflarının bulunduğu Yenice-i Vardar'daki (bugünkü Giannitsa) külliyesi bulunmasına rağmen, bu külliye hakkında yeterli bilgi yoktur. Gazi Evrenos Bey Yenice-i Vardar'da cami, imaret ve medreseden oluşan bir külliye yaptırdığı gibi, oğullarından Ali Bey'in oğlu Şemseddin Ahmed Bey de aynı kasabada bir külliye inşa ettirerek 1498'de vakfetmiştir. Gazi Evrenos Bey soyundan İsa Bey de burada başta cami olmak üzere bazı hayratlar bırakmıştır (Eyice, 1996: 449).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Paşa İli defterinde Merhum Gazi Evrenos Bey vakfı, *Vakf-ı Sa'îdülhayât* ve *şehîdülmemat* olarak geçmiştir. Defterde ayrıca Evrenos Bey'in babası İsa Bey'in Pırangı/Branko köyünde şehit düştüğü, “Pırangı/Branko İsa” lakabını aldığı ve buraya defnedildiği kaydedilmiştir. Evrenos Bey, babasının defnedildiği yere sonradan türbe yaptırmış, adı geçen köyü de babasının ruhu için vakfedip, mahsulünü yolcuların yiyeceklerine sarf etmiştir. Buranın tevliyetini ve idaresini Yenice Vardar ve sair imaretlerine müteveli olanlara vermiştir. Sırcık Köyü nâm-ı diğer Pırangı'daki zaviyenin bahçe, bağ, çayır ve tarlalarından rüsûm-ı örfiyeden ve hukuk-ı şer'iyeden erbâb-ı tımdardan ve gayrıdan kimsenin talep etmemesi ve bir zerresini kimseler almasınlar diye Sultan Bayezid Hân *zâviye-i mezburede sâkin olub âyende ve revendeye hizmet iden dervişler elinde mu'âfiyetnâmelerin olub* (defteri âtik) *de zâviye-i mezbûrenin bağından, bahçesinden, çayırlarından, tarlalarından ve koyun hakkından kimseye bir şey kaydedilmemiştir* (Barkan, 1942: 342).

Bulgarlar, Balkan savaşları sırasında, Trakya'yı işgal etmişler ve şehirlerde büyük tahribat meydana getirmişlerdir. 110 köyün camisi tahrip edilerek kiliseye çevrilmiş ve bu köylere Bulgar papaz gönderilmiştir. Balkanlar'daki en eski Türk eserlerinden olan Gazi Evrenos Bey İmareti'ndeki kitâbe de kazınarak okunmaz hâle getirilmiştir (Yılmaz, 2020: 208).

3. Sonradan İstisnaya Dâhil Edilenler

Bu vakıflardan başka sonradan istisnaya dâhil edilen evkaf üç kısımdan oluşmaktadır. *Birinci kısım*, Zağnos Paşa Evkafı, Emir Ahmedü'l-Buharî Evkafı, Şeyh Sinan Erdebilî Evkafı, Himmet Efendi Evkafı, Firuz Bey Evkafı, Tur Ali Bey Evkafı, Şeyh Şücaüddin-i Veli Evkafı, Bazirgân Hacı Mehmed Efendi Evkafı, Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa Evkafı, Germiyanzâde Yakup Çelebi Evkafı, İshak Fakih Evkafı, Bedrüddin Parsî Bey Evkafı, Molla Şemseddinü'l-Fenarî Evkafı ve Abdülcebbarzâde Mustafa Bey Evkafı olmak üzere 14 adettir. *İkinci kısım*, tescilleri tarihinden itibaren mütevellileri tarafından istisnâ olarak idare edilmişlerdir. Bunlar: Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Lâ'lizade Abdulkadir Efendi, Emir-i Buharî şeyhine meşruta (şart edilmiş) Abdüllatif Efendi, Babüssaade ağalığına meşruta Gazanfer Ağa, Galata mevlevihânesine meşruta İskender Paşa, Sürâhi Ahmed Ağa, Gümrük Emîni Hasan Ağa, Ahmed Dede, Yenikapı mevlevihânesine meşruta Kâtip Mehmed Efendi, Merkez Efendi zamanında meşihata meşruta Hüma Hatun Gallesi, Bevvaban-ı Sultanî mihmanına meşruta Hayreddin Ağa, Eyüp'te Özbekler şeyhine meşruta Sadr-ı esbak Mehmed Ali Paşa, Türbedârân-ı Hassa, Sara-yı simsakabaşlarına meşruta, Saray ortakapı kolağalarına meşruta, Hayyatîn-i Hassa Ocağına meşruta vakıflar olmak üzere 16 adettir. *Üçüncü kısım* vakıflar ise sonradan istisnalıkları onaylanan vakıflardır. Bunlar ise Serasker Hasan Rıza Paşa, Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa, Molla Şemseddin-i Fenarî, Muhiddin-i Fenarî ve Ali Fenarî, Maarif Nâzırı Zühtü Paşa evkaflarıdır. Bu vakıflara ait arazilerin âşârı ihale edildiği zaman hükümet tarafından müzayede ve ihalesi yapılarak mültezimlerinin senetleri mütevellilerine verilmiştir. Emaneten idare edildiği zaman âşârı mütevellilerine bırakılmıştır (Pakalın, 1993: 631).

Bütün bunların yanında 31 Mart 1890 tarihinde, Sivas vilayeti dâhilinde bulunan 32 kalem evkaftan bazılarının Eizze-i kiram evkafından olduğu belirtilmiştir. Adı geçen vakıfların istisna vakıflar arasına dâhil edilmesi talep edilmiştir. Fakat talep tetkik ve müzakereden sonra gerekçeleriyle birlikte reddedilmiştir (MV.,52/76).

Hacı Bayrâm-ı Veli'nin mürşidi olup (Şahin, 2009: 377) Eizze-i kiramdan Seyyid Şeyh Hacı Hamid-i Veli'nin (k.s.) dergâhına bağlı müstesna vakıflar da bulunmaktaydı. Bu vakıflar Darende/Eski Sûfiler köyü, Gürün/Sokuluviran nam-

1 diğ er Alacamezar ve Telin¹⁵ köyüdür. Fakat bu müstesna vakıflar iltizama verilmiştir (SB., 2/6; SB., 2/19; SB., 2/20).

Bir dönem, Sivas'ta bulunan evkaftan Şems-i Sivâsî vakfına bağı lı Akpınar köyü âş arı istisnai olarak idare edilmekteydi. Sonradan adı geç en âş ara müdahale edilmişti. Müdahaleye itiraz edilmiş ve konu Merkeze intikal etmişti. Merkez tarafından yapılan inceleme sonucunda, 22 Ekim 1899'da adı geç en vakıf aş arının istisnaiyeti kabul edilmemiştir (DH.MKT, 2259/105).

II. Abdülhamid tarafından da müstesna vakıflar kurulmuştur. Padiş ah kendi hizmetinde bulunan kimselere ihsan olarak verilmek üzere bazı gayrimenkuller satın alınmıştır. Satın alınan emlağ ın bir kısmı müstesna evkaftan kabul edilmiştir. Satın alınıp kendi özel hizmetlilerine verilen emlağ ın müstesna evkaf olan kısımlarında birisi II. Abdülhamid tarafından Serasker Rıza Paş a'nın 2. Fırka kumandanlığı esnasında verdiğ i Beş iktaş 'ta Yeni Mahalle'nin Bosna Caddesi'nde 27 numaralı 1890 atik zirâ'lı¹⁶ bir konaktır. Yine aynı kişiye aynı mahallede 135 zirâ' atik arsa üzerine yapılmış oda ile birlikte ahır ve ardiyelik yeri vermiştir. Bu emlağ ın senet tarihi 31 Ağ ustos 1889'dur. İkincisi Sertüfengi-i Hazreti Ş ehriyârî Tâhir Paş a'ya Beş iktaş 'ta Yeni mahallede Bosna caddesinde 32 numarada 906 zirâ' arsalı bir ev ihsan edilmiştir. Ev için verilen senet tarihi 16 Ağ ustos 1891'dir. Bunlardan baş ka Ermeni patriğ i Nerses efendiye 21 Nisan 1883 tarihli senetleri bulunan iki yer ihsan edilmiştir. Bunlar Ortaköy'de Palanga sokağ ında 8 numaralı evin 4400 zirâ'lık bölümü ile aynı evin geriye kalan 1400 zirâ'lık bölümüdür. Patriğ in tasarrufuna verilen bu yerler, Nerses Efendi mahlûlünden (Geride mîrasç ı bırakmadan ö len bir kimseden vakfa veya devlet hazinesine kalan mülk ve miras) sonra, 500 lira bedel karş ılığ ında Serkilârî-i Hazret-i Ş ehriyârî Osman Bey'e verilmiştir (Y..MTV., 67/33). Nerses Efendi 1885 yılında öldüğ ünden (Karacakaya, 2001: 7), patriğ e ihsandan arda kalan yerlerin, Osman Bey'e bu tarihten sonra intikal ettiğ i görölmektedir.

Tanzimat Sonrası Evkâf-ı Müstesna

Tanzimat Sonrası Evkâf-ı Müstesna		Sonradan İstisnaya Dâhil Edilen Vakıflar		
Eizze-i Kiram Vakıflar 1	Guzat-ı İzam Vakıfları	1. Kısım	2. Kısım Tescilleri tarihinden itibaren mütevellileri tarafından	3.Kısım Sonradan istisnaîyeti onaylanan evkaf

¹⁵ Telin (Suçatı). Bkz. <http://www.gurun.gov.tr/tarihce> (06.06.2020)

¹⁶ 1 zira 75.8 cm.'dir. Bkz. Erkal, 1991: 412.

				müstesna olarak idare edilen evkaf	
1	Bağdat ve Musul'da Abdulkâdir Geylânî Vakfı	Filib'e de Gazi Mihâl Bey Vakfı	Zağnos Paşa Evkafı	Şeyhülislam Arif Hikmet Bey (1786-1859) Evkafı	Serasker Hasan Rıza Paşa Evkafı
2	Konya'da Mevlânâ Celâleddîni Rûmî Vakfı	Edime'de Gazi Ali Bey Vakfı	Emir Ahmetü'l-Buharî Evkafı	Lâ'lizade Abdulkadir Efendi Evkafı	Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Evkafı
3	Ankara ve Kırşehir'de Hacı Bektaş-ı Veli Vakfı	Filib'e taraflarında Gazi Süleyman Bey Vakfı	Şeyh Sinan Erdebilî Evkafı	Emir-i Buharî şeyhine meşruta Abdüllatif Efendi Evkafı	Molla Şemseddin-i Fenarî Evkafı
4	Ankara-Konya arasında Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı	Selanik'te Gazi Evrenos Bey Vakfı	Himmet Efendi Evkafı	Babüssaade ağalığına meşruta Gazanfer Ağa Evkafı	Muhiddin-i Fenarî ve Ali Fenarî Evkafı
5			Firuz Bey Evkafı	Galata Mevlevîhânesine meşruta İskender Paşa Evkafı	Maarif Nâzırı Zühtü Paşa Evkafı
6			Tur Ali Bey Evkafı	Sürahi Ahmet Ağa Evkafı	Sertüfengi-i Hazreti Şehriyarî Tahir Paşa
7			Şeyh Şücaüddin-i Veli Evkafı	Gümrük Emîni Hasan Ağa Evkafı	Serkilârî-i Hazret-i Şehriyarî

			(Kütahya Sancağının Seyitgazi kazasında bulunmaktaydı bk. ŞD., 105/51)		Osman Bey
8			Bazergân (Bezirgan) Hacı Mehmed Efendi Evkafı	Ahmet Dede Evkafı	İmâm-ı Âzam Vakfı
9			Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa Evkafı	Yenikapı Mevlevîhânesine meşrutakâtip Mehmed Efendi Evkafı	Zeynelâbidîn Zaviyesi Vakfı
10			Germiyanzâde Yakup Çelebi Evkafı (Kütahya'da bulunmaktadır bk. BEO, 1949/146129)	Merkez Efendi zamanında meşihata meşrutahuma Hatun Galesi Evkafı	Seyyid Şeyh Hacı Hamid-i Veli (Somuncu Baba) (k.s.) Vakfı
11			İshak Fakih Evkafı (Kütahya'da bulunmaktadır bk. BEO, 1949/146129)	Bevvaban-ı Sultanî mihmanına meşrutahayreddin Ağa Evkafı	Şems-i Sivâsî vakfına bağlı Akpınar köyü âşarı
12			Bedrüddin Parsî Bey Evkafı	Eyüp'te Özbekler şeyhine meşrutasadr-ı esbak Mehmed Ali Paşa Evkafı	
13			Molla Şemseddinü'l-Fenarî Evkafı	Türbedârân-ı Hassa Evkafı	

14			Abdülcebbarzade Mustafa Bey	Sara-yı sim sakabaşılarının a meşruta vakıflar Evkafi	
15				Saray ortakapı kol ağalarına meşruta vakıflar	
16				Hayyatın-i Hassa Ocağına meşruta vakıflar	
Toplam	4	4	14	16	11

4. II. Meşrutiyet'ten sonra Evkâf-ı Müstesna

Osmanlı Devleti'nde yenileşmenin başladığı Tanzimat'ın ilanından sonra, vergi toplama işinde yeni arayışlara gidilmiştir. Bu amaçla 1847'de, İrade-i Seniye ile sayıları sekiz adet olan Evkâf-ı müstesna hariç olmak üzere, geriye kalan evkafın âşârının Hazine tarafından tahsil edilerek tahmise bağlanması kararlaştırılmıştır. Alınan bu karardan dolayı, 1889 yılına kadar birçok evkaf tahmise bağlanmış ve idare edilmiştir. Fakat bu vergi uygulaması, II. Abdülhamid zamanında bir müddet ertelenmiştir. 1909'da, II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra idareyi ele alanlar, Evkâf-ı müstesnayı tekrar gündeme getirmiştir. İşte II. Meşrutiyet'ten sonra, önceki İrade-i Seniye gereğince adı geçen sekiz adet olan Evkâf-ı müstesna dışında kalan bütün evkafın istisnallığı kaldırılmış ve tahmise bağlanmıştır (tbmm.gov.tr/tutanaklar, 2019). Tahmis, beş yıllık öşür bedeli toplanıp beşe bölünerek halktan tahsil işinin adıdır (Tabakoğlu, 2007: 101-102; Koç, 2017: 222, 227). Böylece sekiz adet olan Evkâf-ı müstesnayı Evkaf Nezâreti'ne dâhil etme girişimleri sonuçsuz kalmıştır (Çilingir, 2015: 43). Daha sonraki süreçte, eskiden beri müstesna tutulan sekiz adet evkafın dışında kalan bütün evkafın istisnaiyeti kaldırılmıştır. İstisnaiyeti kaldırılan bu vakıfların mütevellilerine devlet tarafından belirli bir pay verilmiştir (Pakalın, 1993: 631-632).

Müstesna vakıflar, 1908 yılında layihalara da girmiştir. Bu layihalara göre bu tür vakıflar adı geçen tarihe kadar yine mütevellileri tarafından idare edilmekteydi. Fakat diğer evkâf-ı mülhakadan fazla olarak kendilerine bazı

imtiyazlar verilmişti. Meselâ diğer vakıfların âşârı, mirî âşârı ile birlikte müzayede ve ihale olunduğu hâlde, müstesna evkafın âşârına hükûmet müdahale etmez, evkaf memurlarına resmî bir hesap verirlerse de kendilerinden muhasebe harcı vesaire adıyla hiçbir ücret alınmazdı. Bütün işlemlerini mütevellileri yürütür, mahlûlatını (topraklar, mallar) da yine mütevellileri müzayede ve ihale ederdi. Hatta *sened-i hâkânî verilmesi* devletin hakkı olduğu hâlde, müstesna vakıfların mütevellileri ferağ ve intikali yapılan müsakkafât ve müsakkafât-ı mevkûfe için sened-i hâkânî verebilmekteydi. Bu şekilde hangi vakıfların müstesna olduğu, hangi vakıfların olmadığı tamamen tespit edilmemiştir. Böylece, Hazine tarafından Evkâf-ı müstesnanın gerçek durum ve sayısı bilinmemiştir. Bu yüzden vergi tahsili ve vakıf yönetimi konusunda düzenli bir işlem yürütülemediği (İsmail Sıdkı, 1324/1908: 19-20; Köksal, 2014: 362-363; Karagöz, 2010: 71-72) .

II. Meşrutiyet'ten sonra Evkâf-ı müstesnanın yeniden ele alınmasıyla, yurt dışında kalan Evkâf-ı müstesna konusunda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Bulgaristan'ın bağımsızlık çabaları, bu topraklarda yer alan Müstesna vakıfların ne olacağı sorusuna cevap aranmasına neden olmuştur. Konu Osmanlı Devleti'ni çok meşgul etmiş, yeni sorunları beraberinde getirmiş, içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur (Hacısalihioğlu, 2007: 159).

4.1. Bulgaristan'da Evkâf-ı Müstesna Sorunu

Balkanlarda Müstesna vakıflar sorunu, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan savaştan sonra, Bulgaristan'da yaşayan birçok Türk toprağını terk etmiş ve Türkiye'ye göç etmiştir. Göç edenler arasında Müstesna vakıfların mütevellileri de yer almıştı. 6 Nisan 1909'da, Bulgaristan'la yapılan protokole Müstesna vakıflar da dâhil edilmiştir. 27 Temmuz 1909'da Müstesna vakıfları inceleyecek olan ve bir başkan ile dört Bulgar üyeden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Kurulan komisyon çalışmalarını bitirdikten sonra rapor hazırlanmış ve hazırlanan rapor 1910 yılında Sofya'da basılmıştır. Bu raporda, aşağıda liste halinde verilen, Müstesna vakıflar ve buldukları yerler belirtilmiştir. Tabloda 42 rapor numaralandırılmasına rağmen 36 vakfın raporu verilmiştir (Hacısalihioğlu, 2007: 158-162). Bulgaristan ile 1913 de ikinci bir mukavele imzalanarak aynı haklar korunmuştur (Keskiöğlu, 1968: 130).

1909 Tarihli Komisyon Raporuna Göre Bulgaristan'da Kalan Evkâf-ı Müstesna

Plevne'de Gazi Ali Bey ve Süleyman Bey, Filibe, Yeni Zağra, Varna'da, Silistre'de Piri Mehmed Paşa, Bali Efendi Köyü (Knyajevo), Sofya Şeyh Hüseyin Hüsnü Efendi, Şumnu'da Turnacıbaşı El Hacı Mustafa Ağa, Karnobat'da Rakkas Sinan Bey, Sofya'da El Hac Murad bin Mustafa, Yenice, Kızıllağaç'da Kara

Mustafa Paşa (Ahmet Kâhya), Filibe Sancağı'nda Hacı Gevher Sultan, Sofya'da Mustafa Efendi ve Siyavuş Paşa, Edirne'de Uzunzade el-Hac, Çerçi Köyü (Aydos), Arnavutköy (Çırpan)'de İskender Paşa, Filibe Sancağında Gazi İsmail Bey Vakfı, Kızılağaç'da Süleyman Paşa, Karlova'da Karlızade Ali Bey, Filibe Sancağı'nda İhtiman Vakfı, İstanimaka'da Kasım Köy Vakfı, Tırnova'da Gazi Firuz Bey Vakfı, Tırnova'da Feyzullah Ağa, Ayvalı Köyü (Karnobat)'da Hüseyin Çelebi, Şumnu'da Ahmed Çavuş, Tırnova'da Hacı Mehmed Alemdar, Emirler Köyü'nde (Varna) Gülsazlık Çayırılığı, Mitirizovo'da (Karlova) İbrahim Fakih, Yeri belirtilmeyen Sokullu Mehmed Paşa ve İsmihan Sultan, Tırnova'da Süleyman Paşa, Razgrad'da Timur Baba Zaviyesi, Güney Bulgaristan'da Gazi Evrenos Bey, İslimye'de Hacı Osman Ağa, Filibe'de Ömer Paşa, Rusçuk'da Mirza Sait Paşa, Tatar Pazarı'nda Yahya Paşa, Rusçuk'da Arasta Cami ve Ayvalı Han, Karnobat'da Şeyh Doğan Mezrası, Razgrad Sancağı'da Makbul/Maktul İbrahim Paşa, Vidin Pazvantzade Osman Paşa Vidinli, Yeni Zağra Umur Bey (1415) vakıfları. (Hacısalihoglu, 2007: 161)

5. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, 22 Temmuz 1920 tarihli İrade-i Seniye talimatnamede, evkaf köy ve mezarları üçe ayrılmıştır. Bunlardan *birincisi* öşür hasılatı devlet tarafından zapt ve idare edilip, bunun karşılığında tayin ve tahsis edilen bedeli her sene Mal sandıklarından mütevellî, zaviyedar ve vakfedilen hizmet, şahıs veya yere verilip dahil-i defter sayılanlardır. *İkincisi* önceden beri devlet tarafından hazine adına müdahale edilip, devlet âşârıyla birlikte açık arttırma ile ihale edilerek, içinden masraflar çıkarıldıktan sonra kalan geliri mütevellî ve zaviyedarlarına ödenip *hâric-i defter* sayılanlardır. *Üçüncüsü* devlet tarafından müdahale edilmeyip, mütevellî ve zaviyedarları tarafından idare edilen ve tâşiri yapılan vakıflardır (tmm.gov.tr, 2019: s.7-10).

Yönetim olarak Evkâf-ı Mazbuta, Evkâf-ı Mülhaka ve Evkâf-ı Müstesna adı verilerek farklı şekillerde idare edilen vakıfların idareleri 1 Nisan 1922 tarihinde birleştirilmiştir (CA, 30-18-1-1 / 4 - 47 - 1). Yeni Türk devletinin ilk yıllarında, Vakıflar konusuna da müdahale edilmiş, bu kapsamda mazbut, mülhak ve müstesna vakıfları birleştirmek için çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nden arta kalan topraklarda ancak üç tane müstesna vakıf kalmıştır. Diğer müstesna vakıflar elden çıkan topraklarla birlikte ortadan kalkmıştır. Türkiye sınırları içerisinde kalan müstesna evkaftan birisi Evkâf-ı Celâliye'dir. Bu evkafa ait Konya, Antalya, Niğde, Aksaray arazisi vakfın mütevellilerinin elindedir. Fakat Aksaray sancağında birçok köy Evkâf-ı Celâliye adına tâşir edilmekte iken, bugün o arazinin onda dokuzu arazi-i emiriye arasına dâhil edilmiştir. Bu evkafın idaresi; tasarrufu, âşâr ve vergiler tamamıyla vakfın mütevellisine aittir. Türkiye sınırlarında kalan diğer vakıf Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın tasarrufu hükümettedir. Yani ferağ, intikal ve bey' ü şira yani alış veriş hükümete, âşâr ve

vergiler ise vakfın mütevellisine aittir. Üçüncü vakıf ise Bektaşîye Vakfı'dır. Bunun da tasarrufu hükümette olup idaresi mazbut olmuştur. Nezâret tarafından tasarruf hakkı mütevellinin elinden alınmış ve diğer evkafı mülhakalar gibi idaresi Nezârete bağlanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, C.1, 4.2.1338: 209-211).

2 Mayıs 1920'de kurulan ve Şeyhülislâmlık ile Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin görevlerini üstlenen Şer'îyye ve Evkaf Vekâleti, 3 Mart 1924'te kaldırılmıştır. Vakıfların idaresi ve işleri için Evkaf Müdüriyet-i Umûmiyyesi kurulmuştur (Akyıldız, 2010: 7-8). Aynı tarihte Diyanet İşleri Reisliği kurularak cami ve mescitlerle beraber tekke ve zâviyelerin yönetimi de bu kuruma devredilmiştir (Kara, 2011: 370).

16 Haziran 1924 yılında ise evkâf-ı gayrisahihadan olup tekke, zaviye ve bazı cihat-ı evlada tahsis edilmiş olan Evkâf-ı müstesnanın istisnâlı durumu kaldırılmıştır. Çıkarılan kanuna göre, âşâr ve rüsumdan başka yeterli geliri bulunmayan müstesna evkafa ait cami, mescit, çeşme, köprü, hastane, sebîl gibi hayır müesseselerinin zaruri masrafları ile görevlilerine verilecek maaşların Diyanet İşleri Başkanlığınca ödenmesine karar verilmiştir. Ayrıca hizmete açık olup âşâr ve vergiden başka geliri bulunmayan tekke ve zaviye masrafları ile postnişinlerine verilecek ödenek yine Diyanet İşlerince ödenecektir. Bunun yanında İstisnaiyeti kaldırılan evkaf gelirinden günlük ödenek alan vakfi kuranların soyundan gelenlerin evladının muhtaç olanlarına, Maliye Vekâleti tarafından münasip miktarda ödenek verilecektir. Kanunun 01 Mart 1925 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, 23 Teşrinisani 1341: 7-10). Evkâf-ı müstesnanın istisnâlığının kaldırılması ile ilgili başka kaynaklar da vardır (CA, 30-18-1-1 / 9 – 22 - 16_1).

30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı “*Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*” ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki tekkeler kapatılmıştır. 10 Haziran 1949 tarih ve 5438 sayılı kanunla 677 sayılı kanuna muhalefet edenler hakkındaki cezalar arttırılmış, 1 Mart 1950 tarih ve 5566 sayılı kanunla sadece on dokuz türbe ziyarete açılmıştır (Kara, 2011: 370). 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı kanun müstesna evkafı derinden etkilemiştir (mevzuat.gov.tr, 2020).

İlerleyen süreçte vakıf uygulamaları ile birlikte hukukî olarak da değişikliklere devam edilmiştir. Medeni Kanun çerçevesinde hazırlanan 429 sayılı kanunla, Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlüğün kuruluşu ve Medeni Kanun'un neşrinden sonra vakıflar bir müddet eski mevzuatla idare edilmiştir. Vakıfların idaresindeki ana çatı bir süre daha devam etmiş, esaslı değişiklik 5 Haziran 1935 tarihli, 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile getirilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde mazbut ve mülhak vakıfların tarifleri yapılarak kapsamı genişletilmiş ve müstesna vakıflar kaldırılmıştır. İlaveten vakıf malların tâbî

olduğu hükümler değiştirilerek türlerine göre korunması, satılması ve değiştirilmesi kayıt altına alınmış; Medeni Kanun'a uymayan kiralama şekli kaldırılmıştır. Ayrıca vakfiyelerin vakıf kayıtları kütüğüne kaydı konusunda yeni esaslar getirilmiştir. (Köksal, 2014: 380-381; resmigazete.gov.tr, 2020).

6. Müstesna Vakıfların Önemi

Rumeli'nde hudut boylarında yerleşmiş olan ümeraya temlik edilen arazinin büyük muafiyetler ve imtiyazlarla verilmiş olmasında, o dönemin federal prensipleri kadar, oralarda iskân faaliyetleri yapmak ve bölgeyi şeneltmek de amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda Evrenos ve Mihal beylerin oğulları Rumeli'nde büyük toprak malikânelerine sahip olmuştur. Gerçekten onlar, sınır boylarındaki bu malikâneleri ile bölgeyi şeneltmişler, aynı zamanda doğal olarak kendileri de eskisine göre daha da zenginleşmişlerdir. Adı geçen aileler, mülklerinin bir aile mülkü olarak bütünlüğünü koruyabilmek için vakıf haline getirmişlerdir. Bu büyük aile vakıflarında bağımsız tavır vardı. Buraların reayası üzerinde devletin herhangi bir müdahale hakkından mahrum olarak vergi toplayamayışı gibi muhtelif ayrıcalıklar, bu memleketlerin iskânını teşvik gayesi taşımıştır (Barkan, 1942: 359-360).

Akıncı Gazi Beylere ait bu müstesna vakıfların yanında, devletin bekası ve toplumun refahını tesis etmek maksadıyla mutasavvıflara da aynı muafiyet ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu mutasavvıflar ve vakıfları ile devletin bekası, milletin refahı için insan yetiştirilmiştir. Bu iki vakıf sistemi ile bulunulan alan şeneltmiş, devlet korunmuş ve kollanmış, devlete ve millete bağlı irfan sahibi insanlar yetiştirilmesine çalışılmıştır. Böylece buralardan yetişen insanlar toplumun irfanı olmuşlardır. Keza devletler ordu ile kurulur ve kollanırken, millet de irfan sahibi kişiler sayesinde maddi ve manevi olarak düzenli ve huzurlu bir hayat sürer. Neticede bu vakıf türünden devletin ve milletin bütün beklentileri büyük oranda sağlanmıştır.

Müslümanlar tarafından kurulan bu müstesna vakıflar yanında gayrimüslimlere de bazı bazı ihsanlar verilmiş ve istisna edilmiştir. Bu manada İstanbul Ermeni Patriği Nerses Efendi'nin tasarrufuna verilen yerlerin, patriğin Osmanlı Devleti'ne sadakatini devam ettirmesi adına verildiği anlaşılabilir. II. Abdülhamid tarafından patriğe verilen bu ihsanın, toplumun huzuru ve toprakların korunması için ne kadar büyük bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki Ermeniler bu topraklar üzerinde huzur içerisinde yaşarken, Ruslar ve Batılı devletler bazı vaatler karşılığında, bu Osmanlı tebaasını devletlerine isyan ettirmek için her türlü yolu deniyorlardı. Vaatlere aldanan bazı Ermeni gruplar, dünyayı kasıp kavuran milliyetçilik akımının etkisi ile Rus ve Batılı devletlerin millî ve dîni kışkırtmaları ile çeşitli ayrılıkçı örgütler kurmaya başlamıştı bile.

İşte bu dönemde, Ermeni Patriği Nerses başkanlığında 13 Şubat 1878'de toplanan "Ermeni Milleti" meclisi, Rus çarına başvurmayı kararlaştırmıştır. Nerses 31 Mayıs 1879'da da İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Layard'a mektup göndererek, bir Ermeni genel valisinin idaresi altında Doğu Anadolu'da muhtar bir Ermeni vilayetinin kurulmasını istemiştir (Karacakaya, 2001: 7). Aynı Nerses efendi 28 Şubat 1883 tarihli bir dilekçesinde ise "*Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı olduklarını, Rus Devleti'nin kendilerini yanlarına çekmek için yaptığı propagandaya kapılarak milliyetlerini yok etmeyeceklerini* belirtmiştir. Bunun yanında Erzurum'da bazı Ermeniler tarafından kurulan cemiyetin isyan hareketi olarak değil Kürtlerden korunmak amacıyla oluşturulduğunu, cemiyete katıldıkları için tutuklanan Ermenilerin hapisanedeki durumlarını araştırmak için Erzurum'a Rus taraftarlığıyla tanınan Daily News gibi gazetelerin muhabirlerini gönderdiklerini söylemesi üzerine İngiltere kamuoyunun Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçmemesi için Bâbüâli tarafından gereken önlemlerin alınmasını" istemiştir (Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898) I, 2006: 23). II. Abdülhamid tarafından patriğe verilen bu ihsanın, patriğin kimin vatandaşı olduğu ve aslında kime hizmet etmesi gerektiğini hatırlaması bakımından önem arz etmektedir.

7. Evkâf-ı Müstesnanın Denetimi

Müstesna vakıflar mahkemenin kontrolü ve teftişine tabidir (Eren, 1990: 177). İdare yöntemleri bakımından diğerlerinde ayrılan müstesna vakıfların yönetimine devlet müdahale etmemiştir. Fakat yolsuzluk ve benzeri bir olay karşısında denetlemiştir. Denetim, Vakıflar genel hukukuna göre kadılar tarafından yapılmıştır. Vakfın bulunduğu mahalde görevli bulunan Kadı, bu vakıfların mütevellilerinin görevlerini onaylayan görevlidir. Mütevellinin sorumluluğunda hazırlanan yıllık muhasebe raporu Kadı tarafından denetlenir. Kadı, kendisine gelen raporu kabul ettiği takdirde müteveli aklanmış olur. Kabul etmediği takdirde de müteveli aklanmamış olacak ve mütevellinin sorgulanması ve gerekirse cezalandırılması gerekecektir (Taş, Oğuz, Ekici, 2014: 105, 108, 113). Bu durum, devletin bu türden evkaf üzerinde amme velâyetine dayanarak denetim yaptığını göstermektedir (Öztürk, 1986: 167).

Sonuç

Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin kurulması ve Tanzimat sonrası vakıflar idarî olarak üçe ayrılmıştır. Bunlardan birisi Evkâf-ı müstesnadır. Bu vakıfların sayısı Tanzimat dönemine kadar sekiz tane idi. Eizze-i Kiram ve Guzat-ı İzam vakıfları olarak adlandırılan bu vakıfların sayıları sonradan on dörde çıkmış, ardından tekrar sekize indirilmiştir. Bundan sonra bazı evkaf mütevellileri tarafından yapılan müracaat ile Şura-yı Devlet birkaç kalem vakfın daha istisnaiyetine karar vermiştir. Bu şekilde hangi vakıfların müstesna olduğu, hangilerinin olmadığı

tamamen tespit edilmemiş, Hazine tarafından da gerçek durum bilinmemiştir. Böylece düzensiz bir muamele gerçekleşmiştir. Bu dönemde bazı vakıflara yeniden müstesna statüsü verilmesi sayıyı tekrar arttırmıştı.

Nihayet Ekim 1913 tarihinde, sayıları artan bu çeşit vakıflar hakkında yapılan yeni bir düzenleme işi kökünden çözümüne yönelmiştir. Meclisi-i Vükelaca kabul edilen karar ve çıkarılan İrade-i seniye ile eskiden istisna edilen sekiz adet Müstesna evkaf, Hazine-i Evkaf tarafından idare edilen Enbiya-yı izam vakıfları ile İcâre-i vâhideli çiftlikat-ı mevkufe dışındaki on dört kalem evkaf ile 1890 senesi sonuna kadar müdahale edilmeyen bütün evkafın istisnalığı kaldırılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, 1 Nisan 1922 tarihinde ise I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nden arta kalan Türk topraklarında ancak üç tane müstesna vakıf kalmıştır. Diğer müstesna vakıflar, elden çıkan topraklarla birlikte ortadan kalkmıştır. Türkiye sınırları dâhilinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Vakfı, Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı ve Hacı Bektâş-ı Velî Vakfı kalmıştır. Türkiye sınırları dâhilinde kalmış Evkâf-ı müstesna, Enbiya-yı izam vakıfları ile İcare-i vahideli çiftlikat-ı mevkufenin istisnalığı 1924'te kaldırılmıştır.

Evkâf-ı müstesna konusu çerçevesinde düşünülmesi gereken önemli bir konu vakıfların denetim altında tutulmasıdır. Yukarıda da görüldüğü üzere Osmanlı Devleti zamanında vakıflar kurulmuştur. Evkaf Nezâreti kurulduktan sonra, bunların tek merkezden idareleri sağlanmış ve bu vakıfların hemen hepsi vergiye tabi tutulmuştur. Bunlardan çok azı bu uygulamalardan istisna edilmiştir. Fakat devlet, hangi çeşit vakıf olursa olsun hepsini denetime tabi tutmuştur. Bu manada, günümüzde kurulmuş bütün vakıfların da tıpkı Osmanlı Devleti zamanında olduğu gibi, bütün faaliyetlerinin kontrol altında tutulması gerekmektedir. Vakıflarda yolsuzluk ve kötüye kullanmanın önüne geçilmesi, bu vakıflara hayır yapanların haklarının muhafazası ve toplum yararına yapılması düşünülen hayrın devamı için, gereken önlemlerin alınması önem arz etmektedir. Dolayısıyla vakıfların, yönetim ve muhasebelerinin teftiş edilmesi ve hesap verilebilirliği öncelikle sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşivi Belgeleri

A.}MKT.MHM., 497/65; A.}MKT.UM..422/61; A.}MKT.UM., 574/55; AE.SABH.I., 31/2363; AE.SAMD.II, 4/303; AE.SMMD.IV., 23/2579; BEO, 002781/208568; BEO, 004187/314016; BEO, 1949/146129; BEO, 2546/190947; BEO, 2556/191691; BEO, 2654/198999; C.EV., 13/632; C.EV., 231/11527; DH.MKT, 2259/105; DH.MUİ, 15/24; HAT, 552/27283; İ.DH., 65/3222; İE.EV., 8/879; ML.EMM., 1010/10; MV., 24/9; MV., 32/61; MV., 32/69; MV., 71/84; MV., 52/76; MV., 96/89; ŞD., 105/51; ŞD., 110/9; ŞD., 112/11; ŞD., 3211/12;

SB., 2/6; SB., 2/19; SB., 2/20; TS.MA.d, 3854; Y.,MTV, 00059/00056; Y.,MTV., 67/33; Y.,PRK.AZJ., 16/90; VGM, Osmanlı Arşivleri - EV.MKT - 01054.00139.

Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

CA, 30-18-1-1 / 4 - 47 – 1; CA, 30-18-1-1 / 9 - 22 - 16.

Ana Kaynaklar

Düstur, Tertip 1, C.6, Devlet Matbaası, Ankara, 1939.

İsmail Sıdkı, (1324/1908). **Hatırat**, Selanik Matbaası, Dersaadet, <http://isamveri.org/pdf/frisaleosm/R017922.pdf> (18.12.2019)

Ömer Hilmi Efendi, (1307). **Ahkamü'l-Evkaf**, Matbaa-i Amire, İstanbul.

TBMM Zabıt Ceridesi, (4.2.1338). C.1,İçtima 154, “Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin, Evkafı Celâliyenin Hükümetçe idaresine dair kanun teklifi ve Şer’iye Encümeni mazbatası (2/123)”, ss. 209-211.

TBMM Zabıt Ceridesi, (23 Teşrinisani 1341). C.19, 13. İçtima “Müstesna Evkafın Refi İstisnaiyeti Hakkında Başvekâletten Mevrut (1/493) Numaralı Kanun Lâyihası Ve Kavanini Maliye Ve Evkaf Encümenleri Müşterek Mazbatası,” s.7-10, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c019/tbm02019013.pdf> (23.12.2019).

Tetkik Eserler

Akbulut, İlhan (2007). “**Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi**,” Vakıflar Dergisi, 30, ss. 61-72.

Akgündüz, Ahmet (2002). “**Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri**,” Türkler, C.10, (Ed: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yay., ss.825-850.

Akgündüz, Ahmet (2009). **Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Nesebi Âlîsî,(Yüce Nesebi)**, İstanbul, OSAV.

Akyıldız, Ali (2010). “**Şer’iyye Ve Evkaf Vekâleti**”, DİA, C.39, ss.7-8.

Atalay, Talip (2000). “**Fethinden 1959 Yılına kadarki dönemde Kıbrıs’ta Vakıf Eğitim İlişisine Genel Bir Bakış**”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi, S. IV, C.II, ss.273-301.

- İbrahim Ateş (1992). “**Hazret-i Mevlâna Dergâhı İle İlgili Vakıf ve Vakfiyeler**”, Vakıf Haftası Dergisi, 9, ss.29-66.
- Azamat, Nihat (1996). “**Hacı Bayrâm-ı Velî**”, DİA, C.14, ss.442-447
- Barkan, Ömer Lütü (1942). “**Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler,**” Vakıflar Dergisi, 2, ss.279-386.
- Başar, Fahameddin (1995). “**Evrenosoğulları**”, DİA, C.11, ss.539-541.
- Başar, Fahameddin (2005). “**Mihaloğulları**”, DİA, C.30, ss.24-25.
- Berki, Ali Himmet (1958-1959). “**İslam’da Vakıf, Sahih ve Gayri Sahih Nevileri**”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.VII, ss. 1-10.
- Berki, Ali Himmet (1965). “**Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler,**” Vakıflar Dergisi, 6, ss. 9-13.
- Çilingir, Hamdi (2015). “**Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Gözüyle Osmanlı Son Dönemi Vakıf Meseleleri**”, *İnsan ve Toplum*, C.5, S. 9, ss. 33-54.
- Devellioğlu, Ferit (2008). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat (Eski ve Yeni Harflerle)**, yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi, İstanbul.
- Eren, Fikret (1990). “**Vakıf Mevzuatının Aksayan Yönleri Semineri Paneli,**” VII. Vakıf Haftası (5-7 Aralık 1989), haz. İ. Ateş, S. Bayram, M. Narince, VGM, Ankara,
<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/847/%C3%96nen%20%26%20Eren%20%26%20Yedi%C4%B1d%C4%B1z%20%26%20C3%87evik%20%26%20Akg%C3%BCnd%C3%BCz%20.pdf?sequence=1> (23.12.2019)
- Erkal, Mehmet (1991). “**Arşın**”, DİA, C.3, ss. 411-413.
- Eroğlu, Cengiz - Murat Babuçoğlu - Orhan Özdil (2006). **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat**, Global Strateji Enstitüsü, Ankara.

- Ertem, Adnan (1990). **Cumhuriyetin İlk yıllarında Vakıflarla İlgili Uygulamamalar**, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ertürk, Volkan (2013). “**Osmanlı Devrinde Vize Sancağındaki Selâtin ve Ümera Vakıfları (1530-1613)**”, Turkish Studies, Volume 8/5, Spring, ss. 279-300.
- Eyice, Semavi (1996). “**Gazi Evrenosoğlu Camii ve Türbesi**”, DİA, C.13, ss.449-450.
- Hacısalihioğlu, Neriman Ersoy (2007). “**Bulgaristan’da ‘Müstesna Vakıflar’ Sorunu ve 1909 Yılı Komisyon Kararları**”, Tarih Dergisi, S. 46, ss. 155-176.
- Kara, Mustafa (2011). “**Tekke**”, DİA, C.40, ss. 368-370.
- Karacakaya, Recep (2001). **Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)**, İstanbul.
- Karagöz, Fatma Gül (2010). “**‘Hayrat-ı İslamiye İhtiyacat-I Asra Ve Usul-i Meşrutiyete Tevfikane Ne Vechile İdare Olunmak İcab Eder? : Yirminci Yüzyıl Başında Vakıf Kurumu Hakkında Bir Risale Üzerine**”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S. 10, ss 45-75.
- Karpuz, Haşim (2004). “**Mevlânâ Külliyesi**”, DİA, C.29, ss.448-450.
- Kenanoğlu, M. Macit (2006). “**Mülk**”, DİA, C.31, ss. 540-542.
- Keskioğlu, Osman (1968). “**Bulgaristan’daki Bazı Türk Vakıfları ve Abideleri**”, Vakıflar Dergisi, 7, ss. 129-137.
- Kılıç, Ayşegül (2012). “**Guzat Vakıflarına Bir Örnek: Gümülcine’de Gazi Evrenos Bey Vakfı**”, Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Sempozyumu, ss. 259-276.
- Koç, Kemalettin (2017). **Afşin Ashabü’l-Kehf’in Tarihsel Süreci (Ana Kaynaklar ve Arşiv Belgelerine Göre)**, Nevşehir Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Koçi Bey (1972). **Koçi Bey Risalesi**, gün. Türkçesi ile nşr. Zuhuri Danışman, Ankara.
- Köksal, Ahmet (2014). “**II. Meşrutiyet Dönemi’nde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair İki Eser: İsmail Sıdkı’nın ‘Hatırat’ı ve**

- Hamadezade Halil Hamdi Paşa'nın Layihası**", [Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları](#), C.33 (56), ss. 343-385.
- Lowry, Heath W.- Erünsal, İsmail E. (2008). **"The Evrenos Dynasty of Yenice Vardar, The Journal Of Ottoman Studies"**, XXXII, İstanbul, 9-192.
- Numan, İbrahim (2003). **"Lefkoşa Mevlevihânesi"**, DİA, C.27, ss. 126-127.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1996). **"Hacı Bektâş-ı Velî"**, DİA, C.14, ss.455-458.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898) I**, (2006). Yay. haz. Recep Karacakaya vd., Ankara.
- Öz, Mehmet (2019). **"Gelenekçi Osmanlı İslahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar"**, Vakıflar Dergisi, 80. Yıl Özel Sayısı, ss. 103-113.
- Öztürk, Nazif (1995). **"Evkâf-ı Hümayun Nezâreti"**, DİA, C.11, ss. 521-524.
- Öztürk, Nazif (1985). **"Toplum Devlet İlişkilerinde Vakıfların Rolü"**, II. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, ss.32-35.
- Öztürk, Nazif (2019). **"Vakıflar Hangi Statüde Bir İdarî Yapı ile Yönetilmelidir?"** Vakıflar Dergisi 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara, ss. 11-71.
- Öztürk, Nazif (1986). **"Vakıfları Çerçevesinde Hacı Bayram Zaviyesinde Sosyal ve Kültürel Hayat"**, Vakıf Haftası Dergisi, 4, ss. 167-180.
- Öztürk, Nazif, (1995). **"XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri, İslami Araştırmalar**, C.8, S.1, ss. 13-33.
- Pakalın, Mehmet Z. (1993). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü u**, MEB, İstanbul.
- Sabev, Orlin (Orhan Salih), (2013) **"Osmanlıların Balkanları Fethi ve İdaresinde Mihaloğulları Ailesi (XIV.-XIX. Yüzyıllar)**, OTAM, 33/Bahar, ss. 229-244.
- Sak, İzzet (2010). **"Mevlâna Dergâhına Yapılan Bazı Vakıflar (1826-1907)"**, Vakıflar Dergisi, Sayı 34, ss. 485-487
- Şahin, Haşim (2009), **"Somuncu Baba"** DİA, C.37, ss.377-378.
- Tabakoğlu, Ahmet (2007). **"Öşür (Osmanlılar)"**, DİA, C. 34, ss. 101-102

- Tanman, M. Baha (1991). “Asitane”, DİA, C.3, ss. 485-487.
- Tanman, M. Baha (1996). “Hacı Bayrâm-ı Velî”, DİA, C.14, ss. 448-454
- Tanman, M. Baha (1996). “Hacı Bektaş-ı Velî Külliyesi”, DİA, C.14, ss.459-471.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda, (2004). “Mevleviyye”, DİA, C.29, ss. 468-475.
- Taş, Oktay - Mustafa Oğuz - Cevat Ekici (2014). “Türk Vakıf Kültürünün Devamlılığının Dayanağı: Muhasebe,” Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 7, ss.104-122, dergipark.org.tr. (13.09.2019).
- Teber, Ömer Faruk (2002). **Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi**, Dini Araştırmalar, C.4, ss. 197-205.
- Trifonov, Yordan (1996). *Tarih ve Söylentilerde Mihalbey Oğulları*, Çev. Türker Acaroğlu, Belleten, C. 60, Sayı 229, ss. 801-818.
- Turan, Osman (2014) **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Ötüken, İstanbul.
- Turgut, Vedat (2015). “[Vakıf Belgelerinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri Malkoçoğulları ve Mihallüler](#)”, *Yeni Türkiye*, Sayı 66, ss.566-589.
- Turgut, Vedat (2016). **Yitirilen Mirasımız: Balkanlarda Kurulan Osmanlı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Eskişehir.
- Turgut, Vedat (2016). **Yitirilen Mirasımız: Silistre Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Eskişehir.
- Turgut, Vedat (2016). **Yitirilen Mirasımız: Siroz Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Eskişehir.
- Turgut, Vedat (2016). **Yitirilen Mirasımız: Selanik Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Eskişehir.
- Turgut, Vedat (2016). **Yitirilen Mirasımız: Vize Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Eskişehir.

Tütüncü, Mehmet (2007) “**Kudüs Tekke ve Zaviyeleri ve Sancakbeyi Mehmed Paşa**”, Konya Kitabı X, Ed. Haşim Karpuz, Osman Eravşar, Konya Ticaret Odası, Konya, https://www.academia.edu/27705879/kudus_tekke_ve_zaviyeleri_ve_Sancakbeyi_mehmed_pasa (15.1.2020).

Uluçam, Abdüsselam (1988). “**Abdülkâdir-i Geylânî Külliyesi**”, DİA, C.1, ss.239-240.

Uludağ, Süleyman (1988). “**Abdülkâdir-i Geylânî**”, DİA, C.1, ss.234-239.

Yılmaz, Mehmet E. (2020), “**Bulgaristan’da Kiliseye Çevrilen Türk Eserler**” Rumeli’de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan, Ed: Ahmet Kala, İsmail Güleç, Ömer Said Güler, VAKAR, İstanbul, ss.207-228.

Elektronik Kaynakları

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.677.pdf> (22.03.2020).

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3027.pdf> (22.03.2020).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03icf01c002/ink040/mmbd03icf01c002ink0400544.pdf> (11.12.2019).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c019/tbmm02019013.pdf>, s.7-10 (09.11.2019).

<http://www.gurun.gov.tr/tarihce> (06.06.2020).